

Skolans insatser för en hälsosam yrkesdebut – en kartläggning

Delrapport 2 från projektet Hälsosam yrkesdebut

Författare: Marina Jonsson, Lena Hillert, Marie Lewné, Mihály Matura,
Marianne Parmasund, Elin Sandberg och Allan Toomingas

Rapport 2016:01
ISBN: 978-91-88361-02-8

 Centrum för arbets- och miljömedicin
STOCKHOLMS LÄNS LANDSTING

Titel: Skolans insatser för en hälsosam yrkesdebut – en kartläggning.
Delrapport från projektet Hälsosam yrkesdebut

Rapport: 2016:01

ISBN: 978-91-88361-02-8

Författare: Marina Jonsson, Lena Hillert, Marie Lewné, Mihály Matura,
Marianne Parmasund, Elin Sandberg och Allan Toomingas

Grafisk formgivning: Fidelity

Centrum för arbets- och miljömedicin arbetar för att minska arbets- och miljörelaterad ohälsa genom att identifiera och förebygga olika risker i arbets- och omgivningsmiljön. Vi arbetar med patientutredningar och kartläggning av risker, informationsspridning, undervisning och forskning. Läs mer på webben: camm.sll.se

Förord

”Hälsosam yrkesdebut” är ett treårigt projekt (start 2013) som genomförts av Centrum för arbets- och miljömedicin på uppdrag av Hälso- och sjukvårdsförvaltningen, Stockholms läns landsting. Det övergripande syftet med projektet är att minska risken att elever på gymnasieskolornas yrkesprogram drabbas av arbetsskada under utbildningen och efter yrkesinträdet.

I denna rapport redovisas en kartläggning av den medicinska studie- och yrkesvägledningen samt arbetsmiljöarbetet i grundskolor och yrkesprogram på gymnasieskolor i Stockholms län. I den första delrapporten, ”Arbetsskaderisker i yrken efter yrkesförberedande gymnasieprogram”, ingår en bedömning av risken för arbetsskada och konsekvensen för hälsa och arbetsförmåga i de yrken som olika yrkesinriktade gymnasieutbildningar i länet leder till.

Projektet har letts av Karin Grahn (2013), Elin Sandberg (2014- 2015) och Marina Jonsson (2016). I projektets styrgrupp och arbetsgrupp har Marie Lewné, Lena Hillert, Mihály Matura, Marina Jonsson (2013- 2015), Allan Toomingas, Marianne Parmasund, Anders Boman och André Lauber ingått.

Projektets referensgrupp bestod av Jan Lindblom, Skolverket, Tommy Ripmarken, Sveriges Vägledarförening, Monica Friesendorff, S:t Eriks gymnasium, Magnus Johansson, Vinstagårdsskolan, Gunilla Klerck Marklund, Järfälla kommun och Björn Furugren Beselin, Stockholms stad, Lärarförbundets del om gymnasie- och vuxenutbildning. Referensgruppens roll har varit att ge synpunkter och råd i projektets planering och genomförande samt hjälpa till med spridning av resultaten.

Stort tack till alla rektorer, studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor och yrkeslärare vid skolor i Stockholms län som bidragit med synpunkter och erfarenheter vid enkät- och intervjuundersökningarna. Tack även till Sara Nilsson och Anette Linnarsjö, vid Centrum för arbets- och miljömedicin, som hjälpt till med bearbetning, analys och tolkning av resultat från BAMSE-studien och till Gerd Grundell som transkriberat fokusgruppsintervjuerna.

Stockholm i maj 2016

Maria Albin
Verksamhetschef
Centrum för arbets-
och miljömedicin

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	6
Bakgrund och syfte	7
Syfte	8
Metod	9
Enkätstudie	9
Intervjustudie	10
Rapportens disposition	11
Medicinsk studie- och yrkesvägledning	12
Studie- och yrkesvägledning	12
Medicinsk studie- och yrkesvägledning	12
Yrkesgrupper som bedriver medicinsk studie- och yrkesvägledning	13
Enkätresultat om medicinsk studie- och yrkesvägledning	14
Sammanfattning	16
Skolans arbetsmiljöarbete i teori och praktik	17
Medicinska lagkrav och regelverk som berör arbetslivet	17
Arbetsmiljöansvar för elever på praktik	18
Regelverk och tillämpning i undervisningen om risker i arbetet och hur man bör arbeta hälsosamt	18
Enkätresultat om skolans arbetsmiljöarbete i teori och praktik	19
Sammanfattning	23
Intervjuresultat	24
Styrning	24
Samarbete vid medicinsk studie- och yrkesvägledning	26
Att bidra till välgrundade val och ett hållbart arbetsliv	27
Förbättringsområden	28
Sammanfattning	29

Diskussion	30
Brister i ansvar, organisation och ledning	30
Förutsättningar för välgrundade gymnasieval	31
Hälsosam arbetsmiljö	31
Utbildning och kompetens	32
Slutsats	33
Förslag till åtgärder	33
Referenser	34
Bilaga 1: Mer att läsa	38

Sammanfattning

I denna rapport redovisas en kartläggning av skolans arbete för att förebygga ohälsa hos elever på gymnasieskolans yrkesprogram och sedan de börjat arbeta inom sitt yrke. De områden som belyses är medicinsk studie- och yrkesvägledning (medicinsk SYV), det vill säga hänsynstagande till den enskilda elevens medicinska förhållanden och känslighet för att minska risken för uppkomst av ohälsa, samt skolans eget arbetsmiljöarbete och undervisning om arbetsmiljörisiker. Data har samlats in från rektorer, studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor och yrkeslärare vid grundskolor och gymnasieskolor i Stockholms län via enkät och fokusgruppsintervjuer.

Enligt kartläggningen anser alla yrkeskategorier att det är viktigt att medicinsk SYV bedrivs på skolorna. Insatserna behöver dock förbättras för att eleverna ska få tillräcklig vägledning för att kunna göra ett välgrundat val utifrån sina förutsättningar. Skolorna saknar ofta riktlinjer för medicinsk SYV.

Elevhälsans förebyggande arbete försvåras ofta av brist på tid, resurser och låg prioritering från skolledningen. Både studie- och yrkesvägledarna och skolsköterskorna önskar ett ökat samarbete kring medicinsk SYV och anser att vägledarna bör ingå i elevhälsoteamet. Studie- och yrkesvägledares och skolsköterskors utbildning och kompetens inom medicinsk SYV är ofta begränsad.

Rektorerna anser att de leder arbetsmiljöarbetet på ett bra sätt och är relativt nöjda med undervisningen om arbetsmiljö på gymnasieskolornas yrkesprogram. Yrkeslärarna anser sig ha goda kunskaper om arbetsmiljö, som de förmedlar vidare till eleverna, men lyfter fram brister i skolans fysiska miljö. Studie- och yrkesvägledarna skattar sina kunskaper inom arbetsmiljö och arbetsmiljörisiker som sämre.

Sammantaget visar kartläggningen på ett behov av ökad medicinsk SYV i skolorna och en kompetenshöjning inom området hos de berörda yrkesgrupperna. Det finns även ett behov av tydliga riktlinjer från skolledningen och ett ökat samarbete inom medicinsk SYV mellan yrkesgrupperna. Vem som har det övergripande ansvaret för arbetsmiljön på skolorna och hur arbetsmiljöarbetet ska fördelas mellan yrkesgrupperna behöver tydliggöras.

Bakgrund och syfte

Vissa yrken innebär en ökad risk för överkänslighetsbesvär och sjukdomar och en del individer är känsligare än andra. Till patientmottagningen vid Centrum för arbets- och miljömedicin inom Stockholms läns landsting kommer unga som fått exempelvis astma eller eksem redan under sin utbildning eller tidigt i sitt yrkesliv. Ibland leder sjukdomarna till att individen måste byta yrke, något som kan vara kostsamt både för den drabbade och för samhället. Därför behöver skolan tidigt ge förebyggande information om vilka risker och krav på hälsa som finns i olika yrken och om att den som redan har allergi och överkänslighet är särskilt sårbar. I rektorers, studie- och yrkesvägledares och yrkeslärares utbildningar ingår få eller inga moment inom detta område.

Bland gymnasieskolans yrkesprogram finns flera inriktningar (1) där eleverna generellt bedöms löpa ökad risk för arbetsskador vid yrkesdebuten. Potentiella hälsorisker i en del framtida arbeten kräver särskild yrkesvägledning till riskgrupperna och detta förebyggande arbete förutsätter ett väl fungerande samarbete mellan olika yrkesgrupper inom skolan och mellan skolan och arbetslivet.

Personer mellan 16 och 24 år riskerar att drabbas av arbetsolyckor med sjukfrånvaro i större utsträckning än äldre personer i arbetslivet. Under 2012 kom flest anmälningar om arbetsolyckor, följt av sjukfrånvaro, från bygg- respektive omsorgsbranschen. Mellan 2008 och 2012 dog 26 ungdomar på arbetet. Under samma period anmäldes 1 800 arbetssjukdomar från ungdomar. De exponeringar som angavs i anmälningarna var belastningsfaktorer, kemiska eller biologiska orsaker samt sociala eller organisatoriska orsaker (2).

För vissa arbeten finns krav från olika myndigheter på gott hälsotillstånd och god funktionsförmåga. Lagstadgade medicinska kontroller, och ibland också tjänstbarhetsbedömningar, finns för att skydda känsliga personer från att hamna i för dem ohälsosamma arbetsmiljöer. Dessa kontroller ska göras redan inför arbetspraktik under utbild-

ningen. Det är därför viktigt att eleverna redan innan de gör sitt studieval får information om eventuella begränsningar på grund av till exempel allergier, överkänslighet i huden, astma, hjärt och kärl sjukdomar eller diabetes. För andra arbeten krävs kontroller mer för att skydda tredje part, exempelvis synkontroll för att få körkortstillstånd. För den medicinska delen av studie- och yrkesvägledningen är det därför nödvändigt att studie- och yrkesvägledaren har kunskap om både sjukdomstillstånd/funktionsnedsättningar, hälsorisker och krav i olika arbetsmiljöer (3).

Arbetsmiljölagen och Arbetsmiljöverkets föreskrifter gäller i skolan på samma sätt som på andra arbetsplatser. Arbetsmiljölagen syftar till att förebygga ohälsa och olycksfall i arbetet samt verka för en god arbetsmiljö, vilket även gäller arbete under utbildning. Det handlar till exempel om att anpassa arbetsförhållandena till olika fysiska och psykiska förutsättningar och att arbetet utförs i en sund och säker miljö. För detta krävs bland annat kunskap om olika risker för ohälsa eller olycksfall (4).

Elever är alltså jämställda med arbetstagare i arbetsmiljölagstiftningen. Det innebär att arbetsgivaren, det vill säga skolhuvudmannen (oavsett om skolan är kommunal eller fristående), har samma ansvar för elever som för anställda vid skolan. Skolhuvudmannens ansvar för arbetsmiljön omfattar systematiskt arbetsmiljöarbete för att förebygga ohälsa och olyckor genom planering, genomförande och uppföljning av arbetsmiljöarbetet. Förutom rektorn är även elevhälsan och företagshälsovården viktiga aktörer i arbetsmiljöarbetet. Förutsättningar måste även skapas för delaktighet och medverkan för skyddsombud, elevskyddsombud, personal och elever. Ledningen på skolan måste ha såväl aktuella arbetsmiljö-kunskaper som tydliga strukturer för hur arbetsmiljöarbetet ska bedrivas (5).

Arbetsgivaren har alltid det övergripande ansvaret för arbetsmiljö och säkerhet i skolan såväl som på

arbets- och praktikplatser. Ett av grund- och gymnasieskolans mål är att eleverna ska lära sig att ta sin del av ansvaret för den egna arbetsmiljön och säkerheten under utbildningen, praktiken och under sitt framtida yrkesliv. För att kunna göra detta måste eleverna få intresse, kunskaper och färdigheter att ta eget ansvar. Det är skolans uppgift att ge utbildning i arbetsmiljökunskap, om risker i arbetet och hur man bör arbeta för att undvika dessa risker men även att föregå med gott exempel och genom sitt eget arbetsmiljöarbete visa hur man bör hantera dessa frågor.

Elever är, liksom arbetstagare, skyldiga att följa arbetsmiljöregler och instruktioner samt använda den skyddsutrustning som krävs (5). Elevernas förmåga och vilja till ansvar och inflytande över den sociala, kulturella och fysiska skolmiljön ska främjas av alla som arbetar på grund- och gymnasieskolan (6, 7). Sedan gymnasiereformen Gy11 infördes finns ingen specifik kurs i arbetsmiljö för eleverna, utan ämnet ska vävas in i all undervisning. Läraren ska vara ett föredöme för eleverna när det gäller att omsätta sina kunskaper om arbetsmiljön i praktiken.

Som ovan beskrivits finns vissa indikationer på att kunskapsspridning och arbetsformer avseende hälsofrämjande och förebyggande arbete inte fungerar som det ska enligt lagstiftning och rekommendationer för elever på grundskolans högstadium respektive yrkesprogram på gymna-

siet. För att få ett bättre kunskapsunderlag genomfördes en kartläggning av den medicinska studie- och yrkesvägledningen samt arbetsmiljöarbetet i grundskolor och gymnasieskolor med tyngdpunkt på elevernas hälsa, arbetsmiljö och yrkesval.

Denna rapport fokuserar på resultaten i enkät- och intervjustudien, som sätts i relation till lagar, rekommendationer och önskvärda förhållanden. Identifierade brister och problem diskuteras och förslag till åtgärder presenteras.

Syfte

Det övergripande syftet i projektet Hälsosam yrkesdebut var att medverka till en god arbetsmiljö för eleverna och minska riskerna för arbetsrelaterade sjukdomar och skador under yrkesutbildningen och tidigt i arbetslivet.

Syftet med projektets enkätstudie var att undersöka hur medicinsk studie- och yrkesvägledning, skolans eget arbetsmiljöarbete och undervisning om arbetsmiljö och hälsorisker i olika yrken bedrivs i Stockholms läns grundskolor med högstadielklasser, samt i gymnasieskolor med yrkesinriktade program.

Fokusgruppsintervjuerna syftade till att komplettera enkäterna genom att ge en fördjupad bild av hur arbetet med medicinsk studie- och yrkesvägledning och undervisning i arbetsmiljöfrågor bedrivs.

Metod

Enkätstudie

Urval av deltagare

För att få ett brett och aktuellt kunskapsunderlag om hur medicinsk studie- och yrkesvägledning (medicinsk SYV) och arbetsmiljöfrågor hanteras på grundskolans högstadium och gymnasieskolor med yrkesprogram i Stockholms län genomfördes 2014 en enkätundersökning. Målgruppen för enkäten var rektorer, studie- och yrkesvägledare och skolsköterskor på grundskolor och på gymnasieskolor med yrkesprogram samt yrkeslärare på dessa gymnasieskolor.

Under våren 2014 samlades kontaktuppgifter till rektorer in via skolornas hemsidor. Information om enkätstudien skickades via e-post till rektorerna i maj 2014. Rektorerna ombads sända in kontaktuppgifter för studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor och yrkeslärare. En påminnelse skickades till rektorerna om att förmedla kontaktuppgifterna alternativt uppdatera dem som tidigare angetts (till exempel om nya personer tillträtt tjänsterna). Information om studien sändes där- efter ut till samtliga erhållna e-postadresser.

Datainsamling

Enkäten innehöll frågor om medicinsk SYV, undervisning genom teori och praktik, om risker i arbetet och hur negativa hälsoeffekter kan undvikas och frågor om skolans och praktikplatser-

nas eget arbetsmiljöarbete samt om de svarandes egen utbildning och kunskap inom dessa områden. För flera av frågorna fanns möjlighet att ge öppna svar. Varje yrkeskategori fick en enkät med generella frågor samt ett urval frågor som var relevanta för just den kategorin. Frågorna utformades av projektets arbetsgrupp på Centrum för arbets- och miljömedicin och förankrades i projektets referensgrupp. Enkäten, som tog fem till tio minuter att fylla i, var webbaserad (Easyresearch) men deltagarna kunde också välja att svara på pappersenkät. En länk till webbenkäten skickades ut till 1154 personer i september 2014. Tre påminnelser sändes ut efter en, två respektive tre veckor. Insamlade data behandlades i kodad form utan personuppgifter.

Totalt besvarades enkäten av 395 personer, vilket motsvarar en svarsfrekvens på drygt 34 procent. Ytterligare information om antalet utsända enkäter respektive erhållna svar framgår av tabell 1.

Femtiosju procent av studie- och yrkesvägledarna i grundskolan, 38 procent i gymnasieskolan och 32 procent av skolsköterskorna på både grund- och gymnasieskolan tjänstgjorde på mer än en skola. Uppdelningen av arbetstiden mellan skolorna varierade. Vissa arbetade på fem skolor, en dag i veckan per skola. Andra fördelade sin arbetstid mellan två skolor.

Tabell 1. Antal enkätutskick och svar samt svarsfrekvenser uppdelat på respektive yrkesgrupp. (Kom = kommunal skola, Fri = fristående skola)

	Utskick (antal)				Svar (antal)					Svar (procent)			
	Grundskola		Gymnasium		Grundskola		Gymnasium		Annan	Grundskola		Gymnasium	
	Kom	Fri	Kom	Fri	Kom	Fri	Kom	Fri		Kom	Fri	Kom	Fri
Rektor*	233	124	56	58	41	24	15	14	–	18 %	19 %	27 %	24 %
Skolsköterska	111	42	27	23	61	16	11	9	–	55 %	38 %	41 %	39 %
Studie- och yrkesvägledare	93	42	17	8**	60	19	12	10**	–	65 %	45 %	71 %	125%**
Yrkeslärare	–	–	185	135	–	–	62	30	–	–	–	34 %	22 %
Övriga***	–	–	–	–	–	–	–	–	11	–	–	–	–
Deltotal	437	208	285	224	162	59	100	63	11	38 %	31 %	35 %	28 %
Totalt	1154				395					34 %			

* Inkluderar även biträdande rektorer

** Två fler svar än antalet utskickade enkäter, därav 125%.

*** Inkluderar bl a koordinator, studie- och yrkesvägledare på både gymnasie- och grundskola och samordningsansvarig skolsköterska i en kommun

Bortfall

Då svarsfrekvensen var låg skickades i slutet av november 2014 e-post med en fråga till dem som inte besvarat enkäten för att få veta orsaken till detta. Flera svarsalternativ kunde anges. Sextio-sju personer svarade. Det var flest som uppgav att det berodde på hög arbetsbelastning (76 %). Övriga svar som angavs var att man glömt enkäten (13 %), att det var svårt att besvara frågorna (13 %), att enkäten var för lång och tidskrävande (9 %) och att man inte hade intresse för ämnet eller enkäten (7 %). Nedan följer några kommentarer om orsaker till varför man inte svarat:

”Jag är ny på skolan, har väldigt hög arbetsbelastning och måste prioritera hela tiden, har ej tid för allt.” (Skolsköterska på flera kommunala skolor)

”Anledningen är hög arbetsbelastning samt detta hav av enkäter som skickas till oss. Bara under ht-14 har jag fått 64 olika enkäter att besvara – jag prioriterar de enkäter jag måste besvara.” (Rektor på en kommunal grundskola)

”Jag tror att det beror på många faktorer. Jag tror en del mejl drunknar i mängden som hamnar i boxen.” (Yrkeslärare på en kommunal gymnasieskola)

”Jag är inte insatt i frågan och även vår studie- och yrkesvägledare har fått enkäten.” (Rektor på en fristående gymnasieskola)

Databearbetning och analys

Bearbetning av insamlade data gjordes deskriptivt genom enkätverktyget Easyresearch. I resultatet redovisas svaren i procent utifrån antal svarande enligt tabell 1. För de frågor där inte alla har svarat redovisas antalet svarande inom parentes. Med anledning av den relativt låga svarsfrekvensen gjordes inga statistiska jämförande analyser mellan olika frågor i enkäten eller mellan kommunala och fristående skolor.

Intervjustudie

Urval av deltagare

Samtliga 395 personer som svarade på enkäten fick erbjudande om att delta i en fokusgruppsintervju (8). Av dessa anmälde 43 personer (fem rektorer, sju skolsköterskor, 23 studie- och yrkesvägledare samt åtta yrkeslärare) sitt intresse och kontaktades med förslag på tid för intervju.

Datinsamling

Fem fokusgruppsintervjuer genomfördes mellan mars och maj 2015 med 24 personer: två grupper med studie- och yrkesvägledare (17 personer), en

med skolsköterskor (tre personer) och två med yrkeslärare (fyra personer). Gruppstorleken varierade mellan två och nio personer. För gruppen rektorer gick det inte att hitta en möjlig tid för intervju.

Deltagarna kom från olika kommuner i Stockholms län och från såväl kommunala som fristående skolor. Flertalet studie- och yrkesvägledare arbetade inom kommunal grundskola och några i gymnasieskolan. Flera delade sin tid mellan två, och i några fall tre, skolor. Skolsköterskorna kom samtliga från grundskolor och yrkeslärarna från gymnasieskolor (programmen för frisör, vård- och omsorg respektive restaurang och livsmedel).

Intervjuerna genomfördes av två personer, en samhällsvetare och en allergisamordnare/barnsjuksköterska, som turades om att vara moderator respektive observatör. Varje intervju tog ungefär en och en halv timme och ljudinspelades. På grund av tekniskt fel blev en intervju inte inspelad och en endast delvis inspelad. Istället skrevs så fullständiga referat som möjligt i direkt anslutning till dessa intervjuer.

Intervjuguide

Intervjuguiden till fokusgruppsintervjuerna innehöll frågor om medicinsk SYV samt arbetsmiljö. De områden som togs upp var skolans ansvar och stöd, samarbete, kartläggning och förhållningssätt till elevers individuella hälsa i relation till risker under utbildningen och i arbetslivet, sekretess, elevers och föräldrars attityder till hälsorisker samt förslag på förbättringar både för eleverna och inom organisationen.

Databearbetning och analys

Intervjuerna transkriberades och analyserades kvalitativt med systematisk textkondensering i flera steg (8). Metoden utgår från systematisk bearbetning av intervjutexten genom att man flera gånger varvar texten mellan helhet och delar (genom bildning av preliminära teman, koder och subkategorier) för att inte missa något ur kontexten. Slutligen sammanfattas essensen i kategorier som bildar rubriker i resultatdelen. Intervjucitaten har anpassats något med avseende på läsbarhet, där ordföljden ibland har

ändrats och utfyllnadsord vid vissa tillfällen tagits bort. Denna bearbetning har gjorts med hänsyn till att citaten på ett rättvisande sätt ska återspegla intervjupersonernas synpunkter.

Rapportens disposition

Enkätresultatet presenteras utifrån två delar: Medicinsk SYV respektive Skolans arbetsmiljöarbete i teori och praktik. Varje del inleds med en bakgrund om området samt aktuella lagar. Därefter redovisas enkätsvaren. Resultatet från fokusgruppsintervjuerna om både medicinsk SYV och arbetsmiljö redovisas utifrån de teman som framkom i analysen och presenteras i ett eget kapitel.

Medicinsk studie- och yrkesvägledning

Medicinsk studie- och yrkesvägledning (medicinsk SYV) tar hänsyn till den enskilda elevens medicinska förhållanden, olika yrkens medicinska krav och hälsorisker.

I denna del presenteras först en bakgrund om vad medicinsk SYV innebär, hur skolorna bör arbeta inom området, vilka lagar som gäller och vilka yrkesgrupper som främst arbetar med detta. Avsnittet avslutas med enkätresultat från skolornas arbete med medicinsk SYV.

Studie- och yrkesvägledning

En av skolans uppgifter är att förbereda eleverna för arbetslivet. Studie- och yrkesvägledning är enligt skollagen (9) en rättighet för alla elever och ska utgå från elevens behov. Elevens studie- och yrkesval har stor betydelse för hur livet kommer att utvecklas. Skolan har ett viktigt och omfattande uppdrag att stödja eleverna i att göra välgrundade val och det finns riktlinjer och råd för hur studie- och yrkesvägledning bör bedrivas (10-14). Skolverket och Skolinspektionen har i olika rapporter lyft fram att studie- och yrkesvägledningen behöver utvecklas (15). I Skolverkets allmänna råd och kommentarer 2013 för studie- och yrkesvägledning påtalas bland annat att personal på skolan behöver se till att enskilda elevers specifika behov vid till exempel funktionsnedsättningar ska uppmärksammas och att skolan ska göra de anpassningar som behövs för eleverna. Rektorn har ansvaret för hur arbetet med studie- och yrkesvägledning organiseras. För att säkerställa att eleverna får den studie- och yrkesvägledning som de har behov av behöver rektorn göra en arbetsfördelning. Där bör det stå vilka som ansvarar för särskilda insatser inom studie- och yrkesvägledningen. Studie- och yrkesvägledaren har en central roll i arbetet med information, vägledning och även till viss del utbildning inom området men bör också samarbeta med andra yrkesgrupper på skolan (15).

Medicinsk studie- och yrkesvägledning

Genom medicinsk SYV tar skolan hänsyn till den enskilda elevens medicinska förhållanden och känslighet för att minska risken för uppkomst av ohälsa under utbildningen och i den framtida yrkesverksamheten. Det kan till exempel röra sig om allergier eller annan överkänslighet, astma, diabetes eller synnedsättning. Vid medicinsk SYV ska skolan även ta hänsyn till olika myndigheters medicinska krav på dem som utövar vissa yrken. Utöver vägledningen bör det ingå att göra eleverna särskilt uppmärksamma på eventuella hälsorisker och tidiga tecken på ohälsa samt behovet att förebygga ohälsa genom att arbeta så riskfritt som möjligt.

Cirka var tredje elev har någon allergirelaterad sjukdom, såsom eksem, allergisnuva, astma eller födoämnesrelaterade besvär (5). Ungdomar har inte alltid sitt hälsotillstånd i åtanke när de väljer yrke men med bättre vägledning kan eleverna förmås att undvika yrken som riskerar att försämra deras hälsa. De elever som har eller riskerar att få besvär bör också erbjudas en hälso- bedömning innan de börjar ett yrkesprogram (16-19). Fel yrke kan leda till sämre hälsa och ett nödvändigt yrkesbyte (20,21). Personer med eksem bör om möjligt undvika yrken som frisör, murare, målare eller att arbeta med städning eller inom sjukvård, eftersom detta kan försämra eksemet. De som har astma kan få ökade hälso- problem om de jobbar som till exempel bagare, frisör, bilmekaniker, florist, målare eller med djurskötsel (3, 22).

För att kunna ge eleverna medicinsk SYV är ett samarbete mellan elevhälsan och studie- och yrkesvägledare viktigt (23). Bristande rutiner för medicinsk studie- och yrkesvägledning och för uppföljning inför och under yrkesutbildning har uppmärksamats (24), men det finns några exempel på riktlinjer för medicinsk SYV. Svensk barnläkarförenings sektion för barn- och ungdomsallergologi har givit ut råd inför val av utbildningslinje och yrke vid astma/allergi/

eksem (3). Liknande råd finns också hos vissa landsting (25). Råd och information om yrkesval finns även på nätet, till exempel www.jobbafrisk.se (26).

Yrkesgrupper som bedriver medicinsk studie- och yrkesvägledning

Nedan beskrivs de yrkesgrupper/funktioner som främst bedriver medicinsk SYV i grundskolan och på gymnasiet.

Studie- och yrkesvägledare

Studie- och yrkesvägledning ges i grundskolan och i gymnasieskolan av studie- och yrkesvägledare. Under deras vägledningssamtal med eleven ska också hälsans betydelse uppmärksammas. Eleven bör sedan kunna reflektera över sin hälsa för att kunna göra ett så bra val som möjligt som gagnar framtida hälsa och arbetsförmåga (25).

I grundskolan finns drygt 595 heltidstjänster för studie- och yrkesvägledare, som har ansvar för ungefär 1600 elever var. Studie- och yrkesvägledare i fristående skolor har fler elever än studie- och yrkesvägledare i kommunala skolor (27). I gymnasieskolan finns cirka 660 heltidstjänster som studie- och yrkesvägledare som har närmare 490 elever vardera. Vid uppdelning på huvudmän har studie- och yrkesvägledare i kommunala gymnasieskolor cirka 430 elever jämfört med 825 elever i friskolor (28). Stockholms universitet, Umeå universitet och Malmö högskola ger en tre-årig utbildning för studie- och yrkesvägledare. Enligt uppgifter från Stockholms universitet ingår inte medicinsk studie- och yrkesvägledning i utbildningen.

För att ta reda på studie- och yrkesvägledares arbetssituation och för att få kunskap om hur skolan uppfyller målen för sitt uppdrag och utvecklingsbehov ifråga om studie- och yrkesvägledning genomfördes "SyvBarometern" 2011 och 2013 (29). I resultatet från 2013 framgår att cirka 30 procent av 1385 studie- och yrkesvägledare hade behov av stöd ifrån skolledningen för sitt arbete med studie- och yrkesvägledning (30). Området medicinsk SYV tas upp i mycket liten utsträckning i SyvBarometern.

Elevhälsan

Ett av huvuduppgifterna för elevhälsan är det förebyggande arbetet, där skolans arbetsmiljöarbete ingår. Både den fysiska och psykiska miljön har betydelse för elevens hälsa och lärande (23). Skolsköterskor arbetar ofta på både två och tre skolor och har ansvar för hundratals elever. Riksföreningen för skolsköterskor rekommenderar 400 elever per heltid (32).

Elevhälsans medicinska arbete (där skolsköterska och skolläkare ingår) styrs förutom av skollagen även av samma lagar och förordningar som all annan hälso- och sjukvård. Det handlar exempelvis om hälso- och sjukvårdslagen, patient-säkerhetslagen, patientdatalagen, offentlighets- och sekretesslagen, personuppgiftslagen, förvaltningslagen och arbetsmiljölagen (23). De författningsreglerade kraven gäller i fråga om patientsäkerhet, journalföring och avvikelshantering. Skolsköterskors och skolläkares tystnadsplikt regleras i bestämmelserna om hälso- och sjukvårdssekretess i offentlighets- och sekretesslagen (31). Sekretess gäller hos myndighet för uppgift om enskilds hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan den enskilde eller någon närstående lider men. Sekretess gäller således inom skolhälsovården för elever och deras närståendes hälsotillstånd och andra personliga förhållanden. Uppgifter kan därför inte utan samtycke lämnas till exempelvis studie- och yrkesvägledare, rektor eller lärare.

Socialstyrelsen och Skolverket kom 2014 med en gemensam vägledning för att stärka elevhälsans arbete och för att bidra till utveckling av en likvärdig elevhälsa i hela landet (23). Vägledningen är ett kunskapsstöd och fungerar som beslutsunderlag för elevhälsoarbetet. Skolan ska förbereda eleverna för arbetslivet. Studie- och yrkesvägledare ska samarbeta med elevhälsan när det finns sådana behov. Elevhälsan kan bidra med medicinsk kunskap vid studie- och yrkesvägledning och inför arbetsplatsförlagt lärande. Speciellt viktigt är detta inför de praktiska arbetsmomenten, både i skolan och på praktikplatser. Skolan ska då göra riskbedömningar, ge råd och ibland också genomföra medicinska kontroller. En viktig grupp av elever som nämns här är elever med

svåra allergier, eksem eller astma (23). Vägledningen tar upp elevhälsans hälsofrämjande och förebyggande insatser, som nämns i skollagen. Det hälsofrämjande arbetet innebär att stärka eller vidmaktålla människors fysiska, psykiska och sociala välbefinnande. Det förebyggande arbetet innebär att förhindra uppkomsten av eller påverka förlopp av sjukdomar, skador, fysiska eller psykiska eller sociala problem samt åtgärder för att minska ohälsa (5, 9, 24).

Elever gör regelbundet besök hos elevhälsan, från förskoleklass till årskurs 1 på gymnasiet. Vid hälsobesöket i årskurs sju eller åtta är det lämpligt att diskutera gymnasieval och framtida yrkesval ur ett hälsoperspektiv (23). I första året på gymnasiet behövs ofta hälsosamtal med elever på yrkesprogram med hänsyn till arbetsmiljö och hälsorisker inom det aktuella yrkesprogrammet. Exempelvis kan det handla om arbetsplatser med kemikalieexponering där elever med eksem eller allergier kan behöva vägledning (5).

Vägledningen för elevhälsan föreslår att hälsobesöket i årskurs sju eller åtta kan innefatta hälsoenkät till elev och vårdnadshavare, samtal om gymnasie- och yrkesval eller hälsoproblem och information från lärare. Det föreslås även att hälsobesöket i gymnasieskolans årskurs ett kan innefatta hälsoenkät till elev och samtal om hälsa ur ett yrkesmedicinskt perspektiv tillsammans med en studie- och yrkesvägledare (23).

Enkätresultat om medicinsk studie- och yrkesvägledning

I detta avsnitt presenteras kartläggningen om medicinsk SYV, som gjorts bland rektorer, studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor och yrkeslärare; om medicinsk SYV anses viktig, hur den bedrivs samt kunskaper och kompetens inom området.

Finns behov av medicinsk studie- och yrkesvägledning?

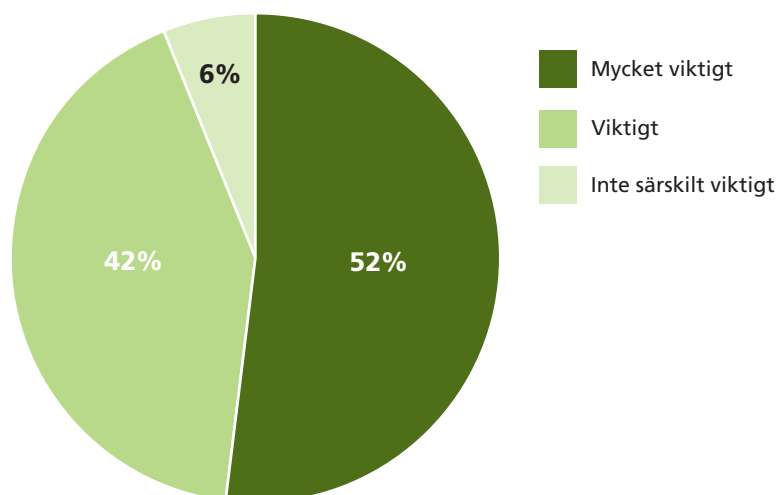
De flesta som besvarade enkäten anser att det är viktigt att eleverna får medicinsk SYV och drygt hälften (139 av 267 svarande) (fig 1) anser att det är mycket viktigt. Endast 6 procent anser att det inte är särskilt viktigt. Vid uppdelning på yrkeskategorier anser studie- och yrkesvägledarna och skolsköterskorna i högre utsträckning än rektorerna att det är mycket viktigt.

Identifiering av elevernas hälsotillstånd

Nästan 80 procent av skolsköterskorna uppskattar att cirka 30 procent av deras elever har allergi, astma och/eller eksem.

Ungefär en tredjedel av studie- och yrkesvägledarna (34 %) har vetskap om att de vägleder elever som har och/eller riskerar lungsjukdomar (till exempel astma), böjveckseksem och kontaktallergi. En något större andel (43 %) vet om att de vägleder elever som har och/eller riskerar hörsnuva, handeksem eller diabetes. Drygt hälften

Figur 1. De svarandes uppfattning om hur viktigt det är att eleverna ges medicinsk SYV. Samtliga yrkesgrupper, (rektorer, studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor på grundskola och gymnasium samt yrkeslärare på gymnasium) (antal svar=267).

(62 %) vet att de vägleder elever som har och/eller riskerar att få psykiska problem eller nedsatt syn/hörsel/kommunikationsförmåga.

Studie- och yrkesvägledarna har i de flesta fall fått information om enskilda elevers hälsotillstånd i samarbete med elevhälsan och/eller genom information från elever och föräldrar.

Skolsköterskorna får i hög utsträckning information om elevernas individuella hälsotillstånd genom hälsokontroller och de regelbundna hälsosamtalen, information från eleverna och föräldrarna samt genom skolhälsovårdsjournaler. De kan även få information från pedagoger/mentorerna eller vårdinrättningar.

Hur medicinsk studie- och yrkesvägledning genomförs

En ganska stor andel av studie- och yrkesvägledarna (65%), hälften av skolsköterskorna (51%) och en fjärdedel av rektorerna (24 % av 45 svarande) i grundskolan uppger att medicinsk SYV genomförs på deras skola. På gymnasieskolan ges medicinsk SYV i lägre utsträckning än på grundskolan, enligt alla yrkeskategorier (rektorer, studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor och yrkeslärare).

Alla yrkeskategorier svarar att medicinsk SYV inom grundskolan ges främst i årskurs åtta och nio. Detta görs ibland i samband med de obligatoriska hälsosamtalen i årskurs åtta. I gymnasieskolan är det vanligare att vägledningen ges vid behov eller fortlöpande under alla årskurser.

En tredjedel av skolsköterskorna (30 %) bedömer att den medicinska studie- och yrkesvägledning som ges vid skolan ligger ganska eller mycket nära idealet, samtidigt som en tredjedel anser att den ligger ganska långt från idealet (31 %). Övriga uppger att de inte vet hur det ligger till. Bland rektorerna är proportioner liknande som för skolsköterskorna, drygt en tredjedel (38 %) anser att skolan ligger nära idealet och 31 procent att man ligger ganska långt ifrån idealet. Arton procent av studie- och yrkesvägledarna anser att medicinsk SYV vid skolan ligger ganska eller mycket nära idealet och 67 procent att medicinsk SYV ligger långt ifrån idealet.

Hur säkerställs medicinsk studie- och yrkesvägledning?

Medicinska SYV på grundskolan ges enligt studie- och yrkesvägledarna främst av dem själva men 50 procent (av 40 svarande) uppger att den också sker i samarbete med elevhälsan. Några rapporterar att studie- och yrkesvägledare ibland ingår i elevhälsoteamet. Mer än hälften av rektorerna (67 %) svarar att de litar på att medicinsk SYV får tillräckligt utrymme på grundskolorna och förmedlas via studie- och yrkesvägledarna och elevhälsan. I gymnasieskolan svarar rektorerna att de litar på att elevhälsan, studie- och yrkesvägledarna och lärarna sköter uppgiften. En betydligt mindre andel av rektorerna (13%) kontrollerar utrymmet för medicinsk SYV genom granskning av schemat eller genom att de har system för att säkerställa rutinerna. Samma andel rektorer, 13 procent svarar att de inte gör några kontroller av hur medicinsk SYV bedrivs på deras skola.

Finns riktlinjer om medicinsk studie- och yrkesvägledning?

Tjugoåtta procent av rektorerna och 72 procent av studie- och yrkesvägledarna uppger att det saknas riktlinjer för medicinsk SYV på deras skola.

En större andel yrkeslärare (78 %) och skolsköterskor (42 %) än rektorer och studie- och yrkesvägledare känner inte till om det finns riktlinjer för medicinsk SYV vid skolan.

I vilken form ges medicinsk studie- och yrkesvägledning?

De flesta yrkesgrupperna svarar att eleverna främst får individuell medicinsk SYV. Inför gymnasievalet är det vanligt att speciell tid avsätts för att ge medicinsk SYV. Eleverna får ibland också medicinsk SYV integrerad i undervisningen och även via skriftlig information. Andra punktinsatser på grundskolorna som uppges är i samband med praktik, hjälp via webben, att speciell tid avsätts med en lektion per vecka under årskurs nio med studie- och yrkesvägledaren, att skolläkaren håller föredrag för hela årskurs åtta i samband med hälsosamtalen och vid föräldramöte samt att studie- och yrkesvägledaren informerar vid läsårsstart. Nästan hälften av studie- och yrkesvägledarna (42 % av 57 svarande) bedömer

att alla elever på deras skola behöver integrerad medicinsk SYV i undervisningen, som punktinsats, som skriftlig information, individuellt eller i grupp.

Kunskaper och kompetens inom medicinsk studie- och yrkesvägledning

De flesta av skolsköterskorna (85 % på grundskola, 82 % på gymnasieskola) och av studie- och yrkesvägledarna (86 % på både grund- och gymnasieskolor) uppger att de saknar utbildning i medicinsk SYV.

Hälften av studie- och yrkesvägledarna (47 % av 40 svarande) i grundskolan anser att deras kunskaper och kompetens i medicinsk SYV täcker behovet på deras skola och 30 procent bedömer att deras kunskaper och kompetens ligger långt under behovet. På gymnasieskolan anser en större andel (50 %) studie- och yrkesvägledare att deras kunskaper och kompetens ligger långt under behovet.

För att hålla sig uppdaterad om medicinsk SYV läser de flesta studie- och yrkesvägledare på egen hand (82 % inom grundskola, 70 % inom gymnasieskola). Ungefär hälften av skolsköterskorna (55 % inom grundskola, 50 % inom gymnasieskola) uppdaterar sig också på egen hand inom området. Andra källor är via arbetsgivarens kurser, yrkesförening och facket men även till exempel kollegial handledning.

Studie- och yrkesvägledarna fick frågan om de kan ge medicinsk SYV utifrån olika utbildningsinriktningar. De utbildningsinriktningar där flest studie- och yrkesvägledare (74–47 %) anser att de kan ge medicinsk SYV är inom restaurang och livsmedel, vård och omsorg, frisör, djur, bygg och anläggning samt fordon och transport. Något färre (43–27 %) anser att de kan ge medicinsk studie- och yrkesvägledning utifrån inriktningarna VVS och fastighet, elteknik, finsnickeri, yrkesdans, sjöfart, skog och musik. De utbildningsinriktningar där studie- och yrkesvägledarna i minst utsträckning (18–23 %) kan ge medicinsk SYV är inom industriteknik, energiteknik, smed och sjöfart.

Sammanfattning

- Alla yrkesgrupper anser att medicinsk SYV är viktigt.
- Ungefär hälften av studie- och yrkesvägledarna har kunskap om att de vägleder elever med hälsotillstånd som kan bli problem i vissa yrken.
- Drygt hälften av studie- och yrkesvägledarna och hälften av skolsköterskorna, men betydligt färre bland rektorerna, uppger att medicinsk SYV bedrivs på deras skola.
- Medicinsk SYV ges främst i årskurs åtta eller årskurs nio, ofta vid de obligatoriska hälsosamtalen hos elevhälsan, främst individuellt men ibland som en punktinsats i grupp i anslutning till gymnasievalet.
- De flesta svarande i alla yrkesgrupper uppger att det saknas riktlinjer för medicinsk SYV eller att de inte vet om det finns sådana riktlinjer på skolan.
- Rektorerna lämnar ofta över ansvaret för medicinsk SYV till elevhälsan och studie- och yrkesvägledarna. Rektorerna gör sällan kontroller eller har rutiner för att säkerställa att medicinsk SYV bedrivs.
- Hälften av studie- och yrkesvägledarna anser att det finns ett behov av mer specifik medicinsk SYV som integreras i undervisningen.
- De flesta studie- och yrkesvägledarna och skolsköterskorna uppger att de saknar utbildning och kompetens inom medicinsk SYV. För att tillgodogöra sig kunskaper inom medicinsk SYV söker båda yrkesgrupperna information på egen hand.
- De yrkesinriktningar till gymnasiet där studie- och yrkesvägledare anser att de bäst kan ge medicinsk SYV är inom restaurang och livsmedel, vård och omsorg, frisör, djur, bygg och anläggning samt fordon och transport.

Skolans arbetsmiljöarbete i teori och praktik

Detta avsnitt beskriver arbetsmiljöarbetet på skolorna i både teori och praktik. Först ges en bakgrund kring de lagar och föreskrifter som gäller för skolans egna arbetsmiljöarbete, de medicinska lagkraven samt skolans undervisning om arbetsmiljö och hälsosamt arbete. Avsnittet avslutas med enkätresultat om skolans eget arbetsmiljöarbete.

Alla elever omfattas av arbetsmiljölagen och arbetsmiljöverkets föreskrifter (4). Det ingår i skolans arbetsmiljöansvar att genomföra och dokumentera riskvärderingar för utbildningen, inklusive de praktiska arbetsmomenten på skolan och ute på praktikplatserna. Skolan har också ett ansvar för att praktikplatserna uppfyller kraven på en god arbetsmiljö och uppfyller gällande krav (33).

Många elever är minderåriga i lagens mening (under 18 år) och deras arbetsmiljö behandlas i en särskild föreskrift från Arbetsmiljöverket (33). För minderåriga ställs högre krav på riskvärderingar och introduktion i arbetet. Minderåriga är också förbjudna att utföra särskilt fysiskt och psykiskt riskfyllda arbeten. I föreskriften finns också särskilda bestämmelser om tillåtna arbetstider.

Förutom att skolan ska bedriva ett eget arbetsmiljöarbete för att säkra en god arbetsmiljö för personal och elever har skolan även ansvar för att lära ut arbetsmiljökunskap för att eleverna inte ska bli skadade eller sjuka av arbetsmiljön under sin utbildning eller efter sin yrkesdebut. Undervisningen om risker i arbetet och hur man bör arbeta hälsosamt ges vanligtvis av yrkeslärare på gymnasieskolans yrkesprogram.

Medicinska lagkrav och regelverk som berör arbetslivet

Myndigheterna, främst Arbetsmiljöverket, har uppmärksammat att personer med vissa medicinska tillstånd och/eller ökad känslighet löper en ökad risk för arbetsskada. Därför finns en spe-

ciell lagstiftning för dem som har ett arbete som innebär exponering för vissa ämnen eller arbetsförhållanden. Vid dessa exponeringar ska arbetsgivaren erbjuda den anställde medicinsk (läkar-) kontroll med noga beskrivet innehåll och upplägg (34). Det kan exempelvis gälla arbete med vibrerande verktyg eller nattarbete. Utfallet av kontrollen utgör underlag för läkarens råd om fortsatt arbete, till exempel att avstå från riskabel exponering eller att vara extra försiktig och eventuellt använda lämplig personlig skyddsutrustning.

När det gäller exponering för vissa särskilt riskabla ämnen och arbetsförhållanden ska arbetsgivaren ordna så att obligatorisk medicinsk kontroll genomförs av läkare med särskild kompetens. Den anställde måste också uppvisa ett så kallat tjänstbarhetsintyg för sin arbetsgivare, baserat på kontrollen (34). Ett sådant intyg är en förutsättning för att få arbeta med till exempel asbest, stendamm, vissa härdplaster, dykning eller mast- och stolparbete.

Vissa myndigheter har liknande regelverk med medicinska krav för att skydda den anställde mot arbetsskada (35) och även tredje part och egendom. Det gäller främst personal inom transportverksamhet på väg, räls, vatten och i luften. Här gäller Transportstyrelsens krav på till exempel synförmåga, fysiska och psykiska hälsotillstånd samt frihet från missbruk (35). Även Livsmedelsverket, Strålsäkerhetsmyndigheten och Försvarsmakten har speciella bestämmelser/krav på arbetstagare i samband med vissa arbeten.

För vissa arbeten/arbetsuppgifter krävs att även eleven genomgår en speciell medicinsk kontroll. Detta gäller exempelvis elever på bygg-/anläggningsprogrammet i gymnasieskolan som i stor utsträckning använder vibrerande handhållna verktyg. Mer än hälften av gymnasieskolans 53 yrkesprogram i Stockholms län kan på så sätt beröras av olika myndigheters medicinska krav på yrkesutövaren (1). I flertalet av dessa utbild-

ningar kan Arbetsmiljöverkets krav på medicinsk kontroll bli aktuella. Vid ett tiotal av inriktningarna kan det bli aktuellt att tillämpa Arbetsmiljöverkets krav på tjänstbarhetsintyg. Dessa krav på medicinsk kontroll gäller redan under utbildningen i den mån eleverna exponeras för riskfaktorn. Den medicinska kontrollen kan med fördel genomföras av elevhälsans personal. Dock krävs att skolsköterskan/skolläkaren har nödvändig kompetens och erfarenhet. I vissa fall krävs läkare med särskild kompetens.

Senare under yrkeslivet ställs återkommande samma krav på tjänstbarhetsintyg för dem som fortsätter att bli exponerade för riskfaktorn i sitt yrke. Medicinska förhållanden kan då bli ett yrkeshinder. Exempelvis Transportstyrelsens medicinska krav kan ses som yrkeshinder i de fall de utgör hinder för att erhålla certifikat som fordonsförare.

Arbetsmiljöansvar för elever på praktik

En stor del av utbildningen på yrkesprogrammen består av arbetsplatsförlagt lärande (APL). Skolan ansvarar tillsammans med praktikplatsen för att förebygga risker för olycksfall och ohälsa under praktikperioderna. När eleven är på praktikplatsen har praktikplatsen det största direkta ansvaret för arbetsmiljön. Samma delade ansvar gäller för elever på högstadiet, som är en kortare tid på en arbetsplats vid praktisk arbetslivsorientering (PRAO) (36). Precis som i skolan är det viktigt för elevens fortsatta yrkesliv att arbetsplatsen har en god arbetsmiljö som kan prägla elevens fortsatta syn på arbetsmiljöarbetet på kommande arbetsplatser.

En elev som praktiserar ska ha en handledare som fyllt 18 år, gärna med minst ett års erfarenhet av elevens arbetsuppgifter och med risk- och skyddskunskap. Det är arbetsgivaren och skollivhusledaren som ser till att eleven vet vem eller vilka som är handledare.

Regelverk och tillämpning i undervisningen om risker i arbetet och hur man bör arbeta hälsosamt

Det övergripande nationella målet för folkhälsoarbetet i Sverige är att skapa samhälleliga förut-

sättningar för en god hälsa på lika villkor för hela befolkningen. Ett av delmålen är ”Hälsa i arbetslivet” och ambitionen är att landets arbetsplatser ska erbjuda säkra och hälsosamma fysiska och sociala miljöer (37, 38). För att nå dit krävs kunskaper och kompetens hos både arbetsgivare och arbetstagare. Skolan är en viktig arena för att förbereda eleverna inför det kommande yrkeslivet. Skolan i sin helhet, och speciellt yrkeslärarna, har ansvaret, uppdraget och möjligheterna att undervisa elever genom teori och praktik om hälsorisker i arbetet och hur man bör verka för att undvika dessa och arbeta hälsosamt.

Sedan gymnasiereformen Gy11 trädde i kraft genomförs ingen specifik kurs i arbetsmiljökunskap, utan lärarna ska se till att arbetsmiljökunskap vävs in i undervisningen. Skolans ansvar för detta beskrivs i skollagen och finns numera inlagt i ämnesplanen för de olika yrkesämnena. För elever på yrkesprogram innebär det att de, förutom allmänna kunskaper om arbetsmiljöfrågor, ska få specifik kunskap om de regler som gäller inom de yrken som respektive utbildning leder fram till. För ämnet plåtslageriteknik står exempelvis att eleven ska utveckla ”förmåga att arbeta säkert med hänsyn till hälsa, arbetsmiljö och ergonomi” (39). Läraren ska också vara ett föredöme för eleverna när det gäller att omsätta sina kunskaper om arbetsmiljön i praktiken. Målsättningen är att eleverna redan i skolan ska förstå vikten av att arbeta med en god arbetsmiljö, för att senare i arbetslivet ha tillräckliga kunskaper för att kunna ställa krav på sin arbetsmiljö. Det är viktigt att man från skolans sida ställer höga krav på arbetsmiljön under den praktiska delen av utbildningen, där det gäller att omsätta den teoretiska undervisningens budskap om risker och hälsosamt arbete även under den arbetsplatsförlagda praktiken. Där har emellertid inte yrkesläraren samma direkta kontroll över vad som sker i praktiken.

För att en lärare ska få en behörighet att undervisa i ett yrkesämne behövs antingen yrkeslärarexamen, äldre examen som är avsedd för arbete i gymnasieskolan i ett yrkesämne eller examen som ger behörighet att undervisa som lärare. Dessutom krävs relevanta yrkeskunskaper som uppnåtts genom utbildning och/eller arbete (40).

Lärare som undervisar i yrkesämnen är undantagna från kravet på lärarlegitimation. Den som inte har legitimation som lärare får anställas för att undervisa i ett yrkesämne i gymnasieskolan utan tidsbegränsning om det saknas sökande som har legitimation, om den sökande har tillräcklig kompetens och om det finns skäl att anta att den sökande är lämplig att undervisa. Universitets- och högskolerådets särskilda behörighetskrav för yrkeslärarutbildningen är ”kvalificerade och relevanta yrkeskunskaper” (41).

Yrkesläraren ska ha erfarenhetsbaserade och teoretiska kunskaper om lagar och andra bestämmelser inom yrkesområdet. Eftersom yrkeslärare ska undervisa sina elever i arbetsmiljökunskap är det nödvändigt för dem att ha kunskap om arbetsmiljölagen, arbetsmiljöförordningen, arbetstidslagen och de föreskrifter från Arbetsmiljöverket som är aktuella för den inriktning som programmet har. Det finns också regelverk från andra myndigheter som kan bli aktuella för eleverna, till exempel från Transportstyrelsen, Livsmedelsverket, Strålsäkerhetsmyndigheten och Försvarsmakten (1). Det ställs således stora krav speciellt på yrkeslärare att ha god kännedom om vilka regler som gäller för de yrkesområden som ingår i yrkesprogrammet.

Lagar och regelverk erbjuder en ram av krav och mål för skolans undervisning om hälsorisker i elevernas kommande yrken och hur de på arbetsplatsnivå och individuellt bör hantera riskerna. Dessa ramar behöver kompletteras med en lämplig pedagogisk metodik och riskkommunikation som varje enskild skola, programinriktning och yrkeslärare själv skapar. Denna pedagogik behöver ta hänsyn till såväl förhållandena i de aktuella yrkena som till de aktuella elevernas hälsoförutsättningar och intresse för arbetsmiljöfrågor.

Enkätresultat om skolans arbetsmiljöarbete i teori och praktik

I följande avsnitt beskrivs enkätresultatet om hur skolorna säkerställer hälsosamt arbete i undervisningen och hur nära idealet de svarande anser att skolans arbetsmiljöarbete ligger. Vidare redovisas hur yrkeslärarna bedömer elevernas arbetsmiljörisker i kommande yrkesarbete och hur sko-

lan förebygger arbetsmiljörisker, vilken kunskap och kompetens som finns inom arbetsmiljö samt förutsättningarna för medicinska kontroller på skolan.

Hur säkerställs undervisningen om hälsosamt arbetsmiljöarbete?

Många av yrkeslärarna (82 %) anser att deras kunskap om arbetsmiljö och hälsorisker i arbetslivet i hög grad kommer till nytta i deras undervisning. Ännu fler (88 %) svarar att de integrerar information om arbetsmiljö och hälsorisker i olika yrken och hur dessa kan förebyggas i sin undervisning. Många av yrkeslärarna (68 %) svarar att de alltid tar upp undervisningsmoment om hur man bör arbeta i yrket/branschen för att förebygga ohälsa och 32 procent svarar att de gör detta när de anser att det är motiverat.

Flertalet av yrkeslärarna (77 %) uppger att skolan säkerställer att frågor om arbetsmiljö och hälsorisker kopplat till elevernas framtida yrkesliv får utrymme i undervisningen. Detta sker främst genom att det ingår i kursplanen men även genom rutiner på skolan och samarbete med branschorganisationer. Att notera är dock att nästan var fjärde yrkeslärare (23 %) inte håller med om eller inte känner till om skolan säkerställer att frågorna tas upp i undervisningen.

En stor andel rektorer uppger att skolan samarbetar med företagshälsovård och/eller branschorganisationer om undervisning i arbetsmiljö och hälsorisker i hög grad eller i viss mån (72 % av 25 svarande) jämfört med 45 procent av yrkeslärarna. En studie- och yrkesvägledare kommenterar samarbetet på följande sätt:

”Vore bra om studie- och yrkesvägledaren fick mer möjlighet att tillsammans med yrkeslärarna besöka arbetsplatser för att få fördjupad kunskap och förståelse för yrkesrisker.” (Studie- och yrkesvägledare på flera fristående gymnasieskolor)

Uppfattningar om hur undervisningen om hälsosamt arbetsmiljö följer idealet

På frågan om den egna skolan förmår att leva upp till idealet av en mycket bra undervisning i arbetsmiljö och hälsorisker i arbetslivet är svaren

mycket varierande. En stor del av rektorerna (84 % av 25 svarande) anser att undervisningen ligger nära idealet. Flertalet av yrkeslärarna (64 %) tycker att den ligger nära idealet medan en dryg fjärdedel (27 %) anser att den ligger ganska långt ifrån idealet. Minst positiva är skolsköterskorna och studie- och yrkesvägledarna på gymnasieskolorna där 27 procent (av 11 svarande) respektive 13 procent (av 16 svarande) bedömer att undervisningen om arbetsmiljö och hälsorisker ligger nära idealet. Drygt hälften av de svarande är dock osäkra och vet inte hur det ligger till. Samma mönster finns mellan de olika yrkesgrupperna när det gäller hur nöjd man är med riktlinjerna om hur arbetsmiljö hanteras inom yrkesprogrammen på skolan. Nästan alla rektorer (87 % av 23 svarande) uppger att de leder verksamheten på sina skolor för att förebygga utveckling av ohälsa hos eleverna i deras framtida yrkesverksamhet. Sextiosju procent (av 24 svarande) gymnasierektorer och 63 % av yrkeslärarna är mycket eller ganska nöjda med hur riktlinjerna om arbetsmiljö hanteras inom yrkesprogrammen men 10 % av yrkeslärarna svarar att de inte är särskilt nöjda med hur riktlinjerna för arbetsmiljön hanteras.

Två yrkeslärare kommenterar dessa enkätfrågor på följande sätt:

"I och med Gy11 togs kursen Arbetsmiljö och säkerhet bort, vilket var synd då riskerna inte tydligt beskrivs i befintlig kurslitteratur." (Yrkeslärare på en kommunal gymnasieskola)

"Kursen El-arbetsmiljö och säkerhet 100p togs bort ur kursutbudet i samband med Gy11 och i stället skulle arbetsmiljö och säkerhet läggas ut på samtliga kurser. Detta funkar inte i praktiken då du bara kommer in på grunderna i varje kurs och inte kan fördjupa dig i innehållet." (Yrkeslärare på en kommunal gymnasieskola)

Risker i kommande yrken och skador under utbildning

De allra flesta av yrkeslärarna (85 %) bedömer att yrket de undervisade i innebär särskilda hälsorisker för eleverna. De hälsorisker som nämns är bland annat förslitnings- och belastningsskador, vibrationer samt fall- och halkolyckor. Andra

hälsorisker som yrkeslärarna tar upp är allergier, astma och eksem till följd av exponering av damm och kemikalier, brännskador, skärskador, elolyckor, djurbett, smitta och smittspridning samt exponering för buller, röntgen, rök och ljusbåge från svets. Yrkeslärarna nämner dessutom stillasittande arbete, oregelbundna tider samt psykologiska risker vid exempelvis överfall och rån och stress.

Yrkeslärarna bedömer i större utsträckning än rektorerna och skolsköterskorna, att eleverna kommer drabbas av ohälsa i sina kommande yrken (Figur 2). Drygt hälften av yrkeslärarna (53 %) graderar risken till de tre högsta alternativen på en 7-gradig skala, vilket endast en mindre del av rektorerna gör (23 %) och knappt hälften av skolsköterskorna (44 % av 9 svarande).

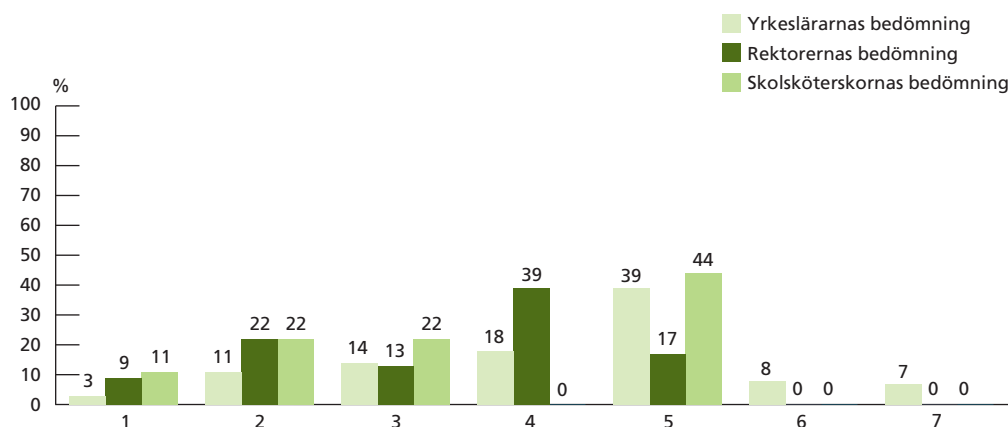
Även på frågan hur man säkerställer att arbetsmiljöriskerna förebyggs skiljer sig rektorernas svar från till exempel yrkeslärarna. Skolledningen anser i högre grad än yrkeslärarna att skolan gör riskbedömningar, hälften av rektorerna (50 % av 24 svarande) mot en tredjedel av yrkeslärarna (36 %). Yrkeslärarna anser i något högre grad än rektorerna att skolan minskar riskerna genom att byta ut farliga kemikalier, använda personlig skyddsutrustning eller genom ventilationstekniska åtgärder.

Sextiotre procent av rektorerna (av 24 svarande), 45 procent av skolsköterskorna (av 11 svarande) och 53 procent av yrkeslärarna (av 73 svarande) uppger att det har förekommit olycksfall eller sjukdom i det yrkesrelaterade arbetet under utbildning en eller flera gånger de senaste fem åren. I de flesta fall har en arbetsskadeanmälan gjorts.

Arbetsmiljöansvar under praktik

Drygt 60 procent av rektorerna uppger att ansvaret för arbetsmiljön är delat mellan skolledningen, yrkesläraren och arbetsplatsen där eleven praktiserar.

Yrkeslärarna anser i högre grad att praktikplatsen har ansvaret (84 %) tillsammans med yrkesläraren (64 %), och lägger mindre vikt vid skolledningens ansvar (34 %).

Figur 2. Yrkeslärare, gymnasierektorer och skolsköterskors bedömning av hur stor risk deras elever löper att drabbas av ohälsa under sitt framtida yrkesliv. 1 = ingen risk och 7 = stor risk.

Kunskap och kompetens om arbetsmiljö

Yrkeslärarna anser att deras egen yrkesbakgrund är en bra förutsättning för undervisning om arbetsmiljörisker. Flertalet (62 % av 50 svarande) uppger att de har fått sina kunskaper om arbetsmiljö och hälsorisker genom sitt eget yrkesliv. Ett fåtal har högskoleutbildning och något fler (16 % av 50 svarande) har vidareutbildning i ämnesområdet. De allra flesta yrkeslärarna (91 %) anser att de har tillräcklig kunskap om arbetsmiljö och hälsorisker inom det yrkesområde som de undervisar i och 68 procent tycker att de har tillräcklig utbildning i arbetsmiljö och hälsorisker generellt. En något mindre andel av yrkeslärarna (58 %) anser att de har tillräcklig kunskap för att identifiera elever som löper särskild risk för ohälsa inom yrkesområdet.

Kunskapen om arbetsmiljörisker hos studie- och yrkesvägledarna förefaller vara sämre än hos yrkeslärarna. Många anser sig inte ha tillräcklig kunskap om arbetsmiljö och hälsorisker på branschnivå för att genom studie- och yrkesvägledning kunna förebygga utveckling av ohälsa hos de elever som vill gå yrkesutbildning, med hänsyn tagen till deras individuella hälsotillstånd. De inriktningar där studie- och yrkesvägledarna anser sig ha mest kunskap om arbetsmiljö och hälsorisker är restaurang och livsmedel, frisör, djur samt vård och omsorg medan mer än varannan svarar att de saknar tillräckliga kunskaper inom till exempel olika inriktningar av bygg- och anläggning och industri.

För att hålla sig uppdaterade om arbetsmiljö och hälsorisker i arbetslivet för olika branscher är det vanligast att yrkeslärarna (85 %) och studie- och yrkesvägledarna (85 %) på både grund- och gymnasieskolor läser på egen hand. Ett vanligt sätt att hålla sig uppdaterad för båda yrkesgrupperna är via information från Arbetsmiljöverket (49 %). Elva procent av studie- och yrkesvägledarna svarar att de inte inhämtar någon ny kunskap. En studie- och yrkesvägledare som arbetar på flera kommunala grundskolor kommenterar sin kunskapsuppdatering på följande sätt:

”I den mån det hinns med, det vill säga i stort sett aldrig”.

Ungefär hälften av studie- och yrkesvägledarna (47 %) och yrkeslärarna (51 %) anser att ansvaret för deras vidareutbildning om arbetsmiljö och hälsorisker i arbetslivet ligger på dem själva. En mindre del av studie- och yrkesvägledarna (33 %) och yrkeslärarna (27 %) vet inte vem som ansvarar för vidareutbildningen och få anser att rektorerna bär ansvaret.

Hälften av gymnasierektorerna (50 % av 24 svarande) uppger att de uppmuntrar och i hög utsträckning ger yrkeslärare och elevhälsan utrymme för kontinuerlig utbildning i arbetsmiljö, hälsorisker och medicinsk SYV. Så gott som samtliga studie- och yrkesvägledare (96 %) anser att de behöver mer utbildning/kunskap om elevernas framtida arbetsmiljö, hälsorisker och

arbetsrelaterade sjukdomar. Bland yrkeslärarna anser 58 procent att de behöver höja kompetensen medan rektorerna i mindre omfattning anser sig ha det behovet (24 %).

Elevers kunskap om arbetsmiljö enligt yrkeslärare

En tredjedel av yrkeslärarna anser att eleverna i hög grad (34 %), och två tredjedelar i viss mån (63 %), känner till vilka hälsorisker de kan drabbas av i sina blivande yrken. Tyvärr verkar intresset för arbetsmiljöfrågor inte vara så högt hos eleverna. Bara 16 procent av yrkeslärarna anser att elevernas intresse är ganska stort, medan 27 procent bedömer intresset för arbetsmiljö som svagt eller obefintligt.

Medicinsk kontroll

De flesta gymnasierectorer (86 % av 28 svarande) uppger att berörda elever genomgår medicinsk kontroll på deras skola och lika många anser att detta överensstämmer med myndigheternas krav. Hos skolsköterskorna på gymnasiet är det färre (40 % av 15 svarande) som uppger att berörda elever på deras skola genomgår medicinska kontroller och ännu färre (26 %) anser att det överensstämmer med kraven.

Rutiner för genomförandet av medicinska kontroller

En del av rektorerna (23 % av 26 svarande) rapporterar att de medicinska kontrollerna följs upp enligt rutiner bland elever som ska ut på praktik och en lika stor andel uppger att eleverna erbjuds medicinsk kontroll innan dess. Några av rektorerna (19 %) uppger att skolan saknar rutiner för att säkerställa medicinska kontroller. Närmare var tredje rektor (31 %) anser att elevhälsan har ansvaret för att säkerställa de medicinska kontrollerna. Skolsköterskorna på gymnasiet uppger att ganska få medicinska kontroller följs upp enligt gällande rutiner (20 %) och få skolsköterskor anser att elevhälsan bär ansvaret för de medicinska kontrollerna. Många av de tillfrågade, främst studie- och yrkesvägledarna, svarar att de inte vet eller att de inte har rutiner för detta. En studie- och yrkesvägledare kommenterar att "det diskuteras ej i tillräcklig omfattning".

Om berörda elever inte klarat den medicinska kontrollen kan olika åtgärder sättas in på skolan,

"till exempel kompletterande vaccination" (rektor från en fristående gymnasieskola).

En rektor på en kommunal gymnasieskola konstaterar att *"i värsta fall kan det leda till att eleven byter program"*.

En yrkeslärare på en fristående gymnasieskola uppger att *"behovet av åtgärder verkställs av rektor, mentor och skolhälsovård"*.

En yrkeslärare på en kommunal gymnasieskola kommenterar att *"om de ej klarar medicinska krav som transportstyrelsen ställer för att få körkortstillstånd erbjuds eleverna att gå fordonsprogrammet istället för transport"*.

Knappt hälften av alla svarande yrkesgrupper i gymnasieskolan (rektor, skolsköterska, yrkeslärare och studie- och yrkesvägledare) uppger att berörda elever informeras om det kommande arbetslivets medicinska kontroller i hög eller i viss utsträckning. Samtidigt uppger cirka 20 % av rektorerna (av 26 svarande), 46 % av skolsköterskorna (av 13 svarande), 36 % av yrkeslärarna (av 80 svarande) och 71 % (av 17 svarande) av studie- och yrkesvägledarna att de inte känner till i vilken utsträckning berörda elever informeras.

Sammanfattning

- Yrkeslärarna anser sig ha goda kunskaper om arbetsmiljöförhållanden och risker i de yrken som programmen syftar till. Studie- och yrkesväglarna anser sig ha sämre kunskap inom området.
- Yrkeslärare är medvetna om att deras elever kan komma att drabbas av arbetsskador i sina kommande yrken. Rektorer bedömer risken lägre.
- Flertalet yrkeslärare, men inte alla, anser att skolan säkerställer att frågor om arbetsmiljö och hälsorisker kopplat till elevernas framtida yrkesliv får utrymme i undervisningen.
- Enligt yrkeslärarna är elevernas intresse för arbetsmiljö ganska lågt.
- Yrkeslärare och rektorer anser att skolan bedriver en bra utbildning om arbetsmiljö, medan skolsköterskor och studie- och yrkesväglare har en mer kritisk syn.
- Rektorer uppger i högre grad än skolsköterskor och studie- och yrkesväglare att skolan har rutiner för medicinska kontroller.
- Uppfattningarna om vem på skolan som har ansvaret för de medicinska kontrollerna skiljer sig åt mellan yrkesgrupperna.

Intervjuresultat

Resultaten från fokusgrupperna med studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor och yrkeslärare redovisas under fyra huvudrubriker: *Styrning, Samarbete, Att bidra till välgrundade val och ett hållbart arbetsliv samt Förbättringsområden.*

Styrning

Resurser och arbetsvillkor

Enligt diskussionerna i fokusgrupperna varierar resurser och arbetsvillkor mellan olika skolor. Flertalet deltagare upplever ett ganska svagt intresse för sina ansvarsområden från ledningens sida och från alla tre yrkeskategorierna kommer kritiska synpunkter på skolans sätt att organisera och styra arbetet kring medicinsk SYV och arbetsmiljö. En orsak sägs vara att rektorer ofta har bristande insikter inom dessa områden.

Alla yrkesgrupperna är vana att arbeta självständigt och känner att de förväntas följa läroplanen och att ledningen utgår från att arbetet sköts som det ska.

Det krävs att man är väldigt självständig, man är nästan som en egenföretagare i skolan. Man sköter sitt eget, för det är aldrig någon som lägger sig i, utom det här med planen som man fått delegerad till sig. (Studie- och yrkesvägledare)

Styrningen sker främst genom hur mycket tid som avsätts, vilket konkret visar sig i antalet elever per studie- och yrkesvägledare och skolsköterska. Skolsköterskorna betonar att ledningen prioriterar det dagliga arbetet framför det förebyggande och efterlyser ett större engagemang kring medicinsk SYV. I nuläget beror det mycket på om den enskilda skolsköterskan själv är intresserad och engagerad.

Inte så styrd men rektor styr ju vår tid, så det är det som blir avgörande i det hela. Sen lägger de sig ju, i alla fall inte mina rektorer så mycket, i vad jag gör, eftersom de inte har den kunskapen. (Skolsköterska)

Tidsbrist beskrivs som ett stort problem av skolsköterskorna. Utöver de uppgifter som de själva kallar ”måste”, bland annat hälsosamtalen och vaccinationer, önskar de mycket mer tid för annat förebyggande arbete som utbildning och informationspridning, där medicinsk SYV ingår. Enligt skolsköterskorna är det vanligt att ha ansvar för mer än 1000 elever per heltid, vilket gör att förebyggande insatser oftast har en mycket begränsad plats. Variationen i antal elever skiljer sig bland både skolsköterskor och studie- och yrkesvägledare.

Det är en väldig skillnad att ha en grupp på 400-500 elever att jobba med eller dubbelt så många, och då är det ju jätteviktigt att man har en plan och att man vet sitt uppdrag. (Studie- och yrkesvägledare)

Studie- och yrkesvägledarna lägger tyngdpunkten i sitt arbete på elever i årskurs åtta och nio men det förekommer också att de träffar elever ända ner till årskurs tre, bland annat beroende på hur mycket tid som avsätts. En skolsköterska berättar om ett mycket bra samarbete med studie- och yrkesvägledaren där de tillsammans går ut tidigt i årskurserna och diskuterar med eleverna. På den skolan har rektorn ingått i ett projekt kring utveckling av elevhälsan och har därigenom ett uttalat intresse för elevhälsan och dess arbete.

Några av de intervjuade studie- och yrkesvägledarna har tillsammans med rektor utformat och implementerat lokala planer för hur information kring yrkesfrågor ska tas upp i varje årskurs. Andra ingår i kollegiala nätverk för att försöka påverka Skolverkets arbete. Flera är kritiska till att Skolverkets allmänna plan inte är tvingande utan endast innehåller rekommendationer om hur arbetet ska bedrivas lokalt.

Det står inte [i Skolverkets plan] att man SKALL utan det står att man KAN. Och så fort man skriver KAN i skolans värld så gör rektorerna hur de

vill, vad de har tid till eller vad de har ekonomi till. (Studie- och yrkesvägledare)

Skolsköterskorna är medvetna om att information om medicinsk SYV finns med i deras riktlinjer och att detta ingår i deras uppdrag men anser inte att det är klart uttalat hur det ska genomföras i praktiken. De försöker använda den nya vägledningen som ett instrument för att visa på vikten av förebyggande arbete för barns hälsa men tycker att de får dåligt gehör från skolledningen.

De intervjuade yrkeslärarna framför inget tydligt behov av riktlinjer eller handlingsplaner utan verkar agera mer från fall till fall. När de stöter på medicinska frågor skickas dessa vidare till elevhälsan, som följer upp ärendet. På en del skolor ingår rektor i elevhälsoteamet och blir informerad på så sätt.

Det är kursmålen som styr. Vi vet ju vad det är vi ska gå igenom. /.../ Det är nog mera att om man upptäcker det under tiden att det då slussas vidare. /.../ Jag upplever det inte som ett stort problem så att man liksom måste ha en handlingsplan för det utan det där tar man om det dyker upp. (Yrkeslärare)

Alltså uppföljningen hos oss är genom elevhälsan, så det är de som styr /.../. Om jag kommer till [rektor] skickar hon ju vidare till elevhälsan. (Yrkeslärare)

Några av yrkeslärarna uttrycker att skolor i vissa fall månar om ekonomin i sådan grad att man behåller elever som borde avrådas eller byta studieinriktning. När enskilda elever drabbas av besvär under utbildningens gång försöker skolorna i stor utsträckning hitta individuella lösningar och anpassningar i arbetsmiljön från fall till fall för att förebygga ytterligare hälsoproblem, till exempel genom att utesluta vissa moment från undervisningen.

En tjej gick i tvåan när det uppdagades, och då försökte vi lite grand kanske att styra om från kök till matsal för att hon inte skulle behöva tvätta händerna hela tiden. (Yrkeslärare)

Om någon är allergisk brukar vi göra så att de tar klippningen bara, sen tar någon annan i färgningen sen, för att just undvika. Men det beror ju på att jag har kunskaperna. Går man runt till övriga kollegor är det inte många som har de här kunskaperna. (Yrkeslärare)

Arbetsmiljö

Olika grundskolors rutiner kring PRAO skiljer sig åt. Studie- och yrkesvägledarna anser att det är viktigt att besöka praktikplatserna men de har begränsat med tid och kan inte alltid kontrollera att arbetsmiljölagen följs under praktiken.

På gymnasienivå sköts arbetsmiljöfrågorna i hög utsträckning av yrkeslärarna. Dessa väver in frågor om fysisk arbetsmiljö, exempelvis ergonomi eller kemikaliehantering, i den löpande undervisningen. Alla kollegor anses inte ta riskerna i arbetsmiljön på allvar, vilket kan få konsekvenser för elevernas inlärning och bidra till negativa attityder till att använda skyddsutrustning och andra förebyggande åtgärder.

Vi jobbar ju mycket med ergonomi och med att det är viktigt. Man uppmärksammar ju det. /.../ Sen skiljer det från lärare till lärare hur mycket de "ser" av smycken och sånt, men det är en uttalad policy. (Yrkeslärare)

Det är bara frisörteknik många lärare jobbar med och fokuserar på. Färgningar, slingor, alltså det som man gör med håret. Men just arbetsmiljö och skyddskläderna... Munskydd kanske man behöver också, men det skulle inte en elev ta på sig, det är knappt att de vill använda handskarna. (Yrkeslärare)

Enligt yrkeslärarna är det inte ovanligt med fysiska brister i skolans egna lokaler, exempelvis att ventilationssystemet är underdimensionerat i förhållande till antal elever och typ av exponeringar. Detta leder också till funderingar och oro för kända fysiska problem redan under utbildningen. Elever uppges även utsätta sig för hälsorisker utanför skolans insyn och ansvar, exempelvis frisörelever som ägnar sig åt hårfärgning på fritiden.

De använder ju egna färgningar något kopiöst, så att även om vi försöker att mildra det där så

har de ju redan varit inne och rört sig bland de här kemikalierna väldigt väldigt länge, redan innan de blev frisörer. (Yrkeslärare)

Samarbete vid medicinsk studie- och yrkesvägledning

Samarbete inom skolan

Möjligheten till samverkan mellan olika yrkeskategorier skiljer sig mellan olika skolor. Det är vanligt att såväl studie- och yrkesvägledare som skolsköterskor arbetar deltid på flera olika skolor. I vissa fall träffas studie- och yrkesvägledaren och skolsköterskan sällan eller aldrig eftersom det saknas samordning av deras arbetstider vid respektive skola. Båda yrkesgrupperna beskriver detta som ett hinder i arbetet.

På flera håll finns en tydlig arbetsfördelning och ett konstruktivt samarbete mellan studie- och yrkesvägledare och skolsköterska/elevhälsan. På vissa skolor ingår studie- och yrkesvägledaren i elevhälsoteamet men står på andra skolor utanför och är beroende av att få information genom skolsköterskan. Flera studie- och yrkesvägledare beskriver hur bristande kommunikation försvårar samarbetet när det handlar om enskilda eleveras hälsa, som omfattas av sekretesslagen.

Det kan vara ganska så här ”jaha, varför vill du veta det här, varför är det här så viktigt?” /.../ De [skolsköterskorna] förstår inte riktigt vår roll kanske. /.../ Vi måste veta det här för att kunna hjälpa eleverna. (Studie- och yrkesvägledare)

Information går inte alltid fram till studie- och yrkesvägledaren om att en elev är i behov av medicinsk SYV, om inte eleven berättar själv. När skolsköterskor och studie- och yrkesvägledare samarbetar kring den medicinska informationen till elever och föräldrar är dock sekretessen sällan något problem. De frågar elever och föräldrar om tillstånd att diskutera med till exempel studie- och yrkesvägledaren kring elevens eventuella hinder.

De intervjuade skolsköterskorna önskar att studie- och yrkesvägledaren ska finnas med i elevhälsoteamet så dessa frågor kan diskuteras. Skolsköterskor önskar även ett ökat samarbete mellan

elevhälsan och pedagoger för att få mer information och hålla sig à jour kring elevernas hälsa.

Det är en förutsättning för att man skall få en bra medicinsk studie- och yrkesvägledning att man har ett bra samarbete med studie- och yrkesvägledaren. (Skolsköterska)

Det är så här jag skulle vilja jobba, för det här är ett förebyggande arbete och hälsofrämjande, det är alldeles för lite tid bara. (Skolsköterska)

Yrkeslärarna hänvisar vid behov elever till skolsköterskan och ibland till skolläkare och får i allmänhet den information de behöver om respektive elev. Vissa yrkeslärare upplever att kommunikationen med elevhälsan fungerar mindre bra med hänvisning till sekretessen.

Ett annat exempel på bristande kommunikation rör samarbetet mellan studie- och yrkesvägledare i grundskolan och gymnasiet. På vissa håll har man försökt med överrapporteringar av elever men det anses svårt att genomföra konsekvent, eftersom grundskoleeleverna söker sig till gymnasieskolor över hela länet.

Samarbete med praktikplatserna

Intresset att ta emot gymnasieelever för praktik uppges variera mellan olika branscher. Enligt den intervjuade läraren inom restaurang- och livsmedelsprogrammet fungerar det bra att hitta praktikplatser och skolan kan ställa krav på handledarnas kompetens och välja de arbetsplatser som fungerar bäst utifrån elevernas förutsättningar och behov.

I och med att jag har hand om arbetsplatsförlagt lärande så är jag ute och besöker restauranger kontinuerligt. Jag tycker jag har en bra dialog och vi har ett ganska nära samarbete med branschen, så det funkar jättebra. (Yrkeslärare)

Inom vård och omsorg råder hårdare konkurrens om praktikplatserna, enligt de intervjuade, något som sägs leda till att och skolor ibland accepterar arbetsplatser där handledarna inte uppfyller kraven på kompetens och lämplighet. Yrkesläraren från vård- och omsorgsprogrammet berättar att

informationen om svårigheterna att rekrytera kompetenta handledare har förts vidare till rektor och skolförvaltningen och att skolan har erbjudit handledarutbildning men att intresset från arbetsgivarhåll har varit lågt.

Vi kan ställa lite krav men vårt stora problem på kommunsidan är att våra elever, fast de går i ettan, har mer kunskap än de handledare som är ute, för i äldreomsorgen är det otroligt mycket personal som är utbildad fortfarande. (Yrkeslärare)

Yrkeslärarna följer upp genom att besöka eleverna under praktiken. Praktikplatserna lever inte alltid upp till arbetsmiljölagens krav, vilket får konsekvenser för eleverna. Ett exempel är frisersalonger med bristande ventilation.

Det står ju i föreskrifterna "allmän ventilation". Det är ingen som har någon speciell ventilation, för allt som kan kosta pengar, det är någonting som man inte satsar på. (Yrkeslärare)

Att bidra till välgrundade val och ett hållbart arbetsliv

Skolsköterskorna får kunskaper om elevernas hälsa genom hälsosamtalen vartannat år. Utöver mer vanliga diagnoser som allergi, astma och eksem finns även andra grupper av elever som är i behov av medicinsk SYV. Mycket tid läggs på elever med psykiatriska funktionshinder och deras yrkesval inför framtiden. Även stressade elever sägs ofta ha behov av extra tid för att diskutera yrkesval hos skolsköterskan och studie- och yrkesvägledaren. Flera skolsköterskor upplever att mycket av detta arbete läggs på studie- och yrkesvägledaren men man skulle vilja samarbeta mera kring dessa frågor.

Studie- och yrkesvägledarna och skolsköterskorna strävar efter att eleverna ska göra välgrundade val utifrån sina förutsättningar. Samtidigt arbetar de utifrån förhoppningen att varje elev ska kunna förverkliga sina yrkesdrömmar, även om det finns medicinska hinder. En skolsköterska berättar att hon tillsammans med studie- och yrkesvägledaren diskuterat medi-

cinsk SYV med eleverna inför praktik. Detta har lett till att elever kommit till henne och berättat att de tidigare haft eksem och haft frågor om hur de ska tänka, vilket hon upplever som ett ökat medvetande hos eleven.

Inför valet till gymnasieskolan inbjuder studie- och yrkesvägledarna alla elever till individuellt samtal och erbjuder också föräldrar att komma och få information om hälsorisker. Om det visar sig att eleven till exempel har allergi hänvisar studie- och yrkesvägledare vidare till skolsköterskan. Vissa upplever att det är svårt att diskutera frågor om medicinsk SYV eftersom de inte vill hindra eleverna. Å ena sidan kan det vara motiverat att låta en elev prova, hitta lösningar efter hand och kanske byta yrke senare i livet. Å andra sidan händer det att bristande information från föräldrarna om elevens hälsotillstånd bidrar till olämpliga studieval och problem längre fram.

Man ska givetvis inte döda individens dröm, men samtidigt måste man medvetandegöra dem. /.../ Att prova på kan faktiskt vara ett bra sätt innan man väljer, men den här processen måste ju ske lite tidigare än årskurs nio, det är viktigt. (Studie- och yrkesvägledare)

Även skolsköterskorna bidrar gärna, i mån av tid, med kunskap och information, gärna tillsammans med studie- och yrkesvägledaren för att göra elever och även föräldrarna mer medvetna om riskerna att bli sjuk på grund av sitt yrkesval. Skolsköterskorna upplever att elever med epilepsi och diabetes har ofta fått bra information från sjukvården.

Man får inte heller säga att det aldrig skulle kunna gå, det är jag lite rädd för. /.../ Det finns ju faktiskt såna som väldigt gärna vill, så att man ändå kanske vill prova. Att dom är medvetna om att det kanske inte kommer att fungera, att man kanske måste sadla om, men att man inte bara sparkar undan fötterna på dom och säger att "det är helt kört för dig". (Skolsköterska)

Yrkeslärarna upplever att en ökande andel elever inte är målinriktade och studiemotiverade och att många gör oreflekterade val. Vissa elever sägs sakna fysiska förutsättningar för det yrke de valt

och andra har psykiatriska eller neurologiska diagnoser som kan vara hinder för att kunna arbeta i det yrke de valt.

Jag tycker man ska ge en bättre information om vad som krävs när eleverna söker ett program, till exempel handelsprogrammet eller frisör. /.../ Då måste man upplysa om att man måste ha stark rygg, justa knän och axlar, för det är de som tar stryk, och tala om att "det här krävs om du ska orka jobba. Tänk på att du är 19 när du går ut och 65 när du går i pension". (Yrkeslärare)

På gymnasienivå tar yrkeslärarna upp hälsofrågor i sina mentorssamtal med eleverna, erbjuder vid behov hälsosamtal med skolsköterskan, och ibland även läkarbesök, men vissa tackar nej, kanske av okunskap. Skolläkaren bedömer och ger rekommendation om eleven bör gå kvar eller ej, men beslutet ligger hos elev och föräldrar. Yrkeslärarna rapporterar att de i allmänhet har god kontakt med elevernas föräldrar men att det kan vara svårt att nå fram med information om medicinska hinder.

Förbättringsområden

Behov av information och material

Intervjupersonerna anser att riktlinjer och lagar bör finnas centralt om hur medicinsk SYV ska bedrivas, och att alla elever bör få tillgång till samma typ av information kring yrkesval.

Det blir en helhetssyn om det ligger centralt, det är någonting som man jobbar med tillsammans, likaväl som man ska ha hälsobesök eller man ska ge vaccinationer enligt ett visst program /.../ Det här med medicinsk studie- och yrkesvägledning ska ingå för alla, inte bara för att man har en rektor som har personligt intresse en stund tills budgeten ska skäras ner igen. (Skolsköterska)

Studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor och yrkeslärare är överens om att informationen om medicinska risker bör ges tidigare än nu för att förebygga att elever väljer utbildningar som är olämpliga ur hälsosynpunkt. Genom att låta frågor om yrkesval och arbetsmiljö gå som en röd tråd från de tidiga årskurserna går det att skapa utrymme för information och reflektion i god tid innan det är dags att göra gymnasievalet.

Om man ska upptäcka någon, så är det ju väldigt svårt att hjälpa dem, både för mig och skolsköterskan, om man har hälsosamtalen väldigt sent, så att man inte hinner med dem, och då blir de drabbade. Nu har jag varit med om det några år på gymnasiet, och då är det sorgligt att man får ett samtal från en mentor eller skolsköterska där det har gått för långt. De har eksem och läkaren har sagt att de ska tänka på sitt val, och då kommer jag in men då har det varit för sent. (Yrkeslärare)

Skolsköterskorna vill tydligare än hittills belysa arbetsmiljö- och omgivningsfaktorer och har börjat utföra den webbaserade allergironden för att upptäcka brister och uppmärksamma att arbetsmiljö är viktig. De föreslår att strukturerade frågor kring yrkesval och gymnasieval läggs in i hälsosamtalen i årskurs åtta. En sådan rutin kan på ett enkelt sätt tydliggöra eventuella medicinska risker och skulle göra det mer naturligt att diskutera dessa frågor med eleven.

Om vi har den frågan om framtida yrkesval med i hälsosamtalen, som man kan koppla det till, vi har ju ändå individuella samtal med varenda elev i årskurs åtta. Det skulle jag tycka vore bra modell. (Skolsköterska)

De intervjuade skolsköterskorna önskar en ökad förståelse och insikt från ledningen om att elevhälsans förebyggande arbete är viktigt och bör bedrivas i ett samlat team där också studie- och yrkesvägledaren ingår, så att dessa frågor blir mer ett naturligt inslag i arbetet. Ett förslag är att föräldramötena inför gymnasievalet hålls av skolsköterska och studie- och yrkesvägledare gemensamt.

Yrkeslärare anser att gymnasieelever på introduktionsprogrammet, liksom elever med olika typer av psykiatriska diagnoser, behöver extra uppmärksamhet och stöd även sedan de påbörjat en yrkesutbildning och att dessa insatser kan förbättras.

I intervjuerna framförs förslag på skriftligt informationsmaterial, exempelvis "lathundar" för olika yrkesinriktningar, filmer och webbplatser om arbetsmiljö och riskyrken, för att nå ut till

elever och föräldrar, från mellanstadiet och uppåt. Ytterligare ett förslag är att Centrum för arbets- och miljömedicin skulle kunna medverka på gymnasie-mässan för att informera elever om medicinska hälsorisker.

Behov av kompetensutveckling

De intervjuade yrkesgrupperna är överens om att medicinsk SYV är ett viktigt område och att kunskapen behöver höjas. Både studie- och yrkesvägledare och skolsköterskor anser sig ha otillräckliga kunskaper om både medicinsk SYV och arbetsmiljö och tycker att detta borde finnas med i grundutbildningen och i regelbundna fortbildningar. De blir varse sina brister när de börjar arbeta ute på skolorna och försöker sedan skaffa sig kunskaper på egen hand. Skolsköterskorna

bedömer att kunskapen kring medicinsk studie- och yrkesvägledning även behöver förbättras hos rektorer. Såväl studie- och yrkesvägledare som skolsköterskor är intresserade av nätverksträffar och gemensamma seminarier där de får sin utbildning som ett team för att sedan på skolan tillsammans arbeta vidare inom området.

De intervjuade yrkeslärarna är inte särskilt bekanta med begreppet medicinsk SYV och anser att studie- och yrkesvägledare i grundskolan borde få mer utbildning inom området för att kunna ge nödvändig information. En av lärarna berättar att skolan gjort försök att bjuda in studie- och yrkesvägledare från grundskolan för att informera, men utan framgång.

Sammanfattning

- Studie- och yrkesvägledare efterlyser centrala riktlinjer för hur medicinsk SYV ska bedrivas.
- Det förebyggande arbetet där medicinsk SYV ingår försvåras av brist på tid, resurser och låg prioritering från ledningen.
- Både studie- och yrkesvägledarna och skolsköterskorna önskar ett ökat samarbete kring medicinsk SYV och anser att studie- och yrkesvägledarna bör ingå i elevhälsan.
- Den stränga sekretessen inom elevhälsan kan hanteras med en tydligare kommunikation och samarbete mellan studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor, elever och föräldrar.
- De regelbundna hälsosamtalen skulle kunna kompletteras med frågor kring medicinsk SYV.
- Elever och föräldrar behöver relevant och lättillgänglig information om hälsorisker i olika yrken för att kunna göra välgrundade val, till exempel i form av skriftligt material, filmer och webbplatser.
- Både studie- och yrkesvägledare och skolsköterskor anser att medicinsk SYV och arbetsmiljöfrågor bör få större utrymme på respektive grundutbildning och som återkommande kompetensutveckling.
- Yrkeslärarna pekar på brister både i skolans fysiska arbetsmiljö och att det ibland saknas en gemensam syn inom lärargruppen på förebyggande åtgärder och attityder att använda skyddsutrustning.
- Inom vissa branscher finns problem att rekrytera lämpliga praktikplatser som har kompetenta handledare och som lever upp till kraven i arbetsmiljölagen, enligt yrkeslärarna.
- Enligt yrkeslärarna månar vissa gymnasieskolor i alltför hög grad om att behålla elever som på grund av medicinska hinder inte passar på programmet och knappast kommer att kunna arbeta inom yrket.

Diskussion

Alla berörda yrkeskategorier i denna kartläggning: rektorer, studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor och yrkeslärare anser att det är viktigt att medicinsk studie- och yrkesvägledning (medicinsk SYV) bedrivs på skolorna. Resultatet indikerar dock att det ofta saknas både riktlinjer för hur medicinsk SYV ska bedrivas och för utbildning och kompetenshöjning inom området. Ofta brister även samarbetet mellan de olika yrkeskategorierna. Rektorer anser att de leder verksamheten kring arbetsmiljöarbete och arbetsmiljörisiker på ett bra sätt. Skolsköterskor och studie- och yrkesvägledare ger inte en lika positiv bild, medan svaren bland yrkeslärarna är mer varierande.

Enkätundersökningen gav sammantaget en relativt låg svarsfrekvens (34 %), även om svarsbenägenheten varierade mellan yrkesgrupperna. Kartläggningen visar dock på en samstämmighet mellan enkät- och intervju svaren. Det som diskuteras i rapporten måste därför sättas i relation till dessa resultat.

Brister i ansvar, organisation och ledning

Studie- och yrkesvägledare, skolsköterskor och yrkeslärarna är vana att arbeta självständigt utifrån läroplanen och uppfattar att ledningen utgår från att de sköter arbetet som de ska. Alla tre yrkesgrupperna är kritiska till skolans sätt att organisera och styra arbetet med medicinsk SYV och arbetsmiljö. Resultaten indikerar att rektorer ofta av tidsbrist, lågt intresse eller andra skäl har begränsad inblick i dessa områden och att kommunikationen mellan ledning och undervisning skulle kunna förbättras.

Inom medicinsk studie- och yrkesvägledning

Det brister i kunskap om vem som egentligen ansvarar för medicinska SYV och många skolor saknar riktlinjer för hur medicinsk SYV ska bedrivas. Denna brist på styrning och kontroll

skapar risk för godtycke och olikheter och att verksamheten blir personberoende i stället för att arbetet drivs på ett systematiskt och transparent sätt.

Elevhälsan har information om elevens medicinska tillstånd men det finns hinder för att detta kommuniceras vidare till studie- och yrkesvägledarna, framför allt på grund av den stränga sekretessen inom elevhälsan (23). Studie- och yrkesvägledaren har en central roll i arbetet med information, vägledning och även till viss del utbildning inom området, men för att arbetet ska fungera optimalt är det viktigt att samarbetet med skolsköterskan och andra yrkesgrupper fungerar. En lösning kan vara att studie- och yrkesvägledaren ingår som självklar medlem i elevhälsoteamet, något som förordas i den nya vägledningen för elevhälsan (23). På så sätt skulle kommunikationen med elever och föräldrar underlättas.

Skolsköterskor och studie- och yrkesvägledarna arbetar ofta på flera olika skolor, vilket kan leda till att de sällan eller aldrig är på skolan samtidigt. Detta försvårar självklart samarbetet kring medicinsk SYV men borde kunna lösas med god planering från skolans ledning.

Inom arbetsmiljö

Det formella ansvaret för elevernas arbetsmiljö i skolan vilar givetvis på skolans ledning även om utförandet delegeras. Rektorer ger en relativt positiv bild av att skolorna följer riktlinjer och har rutiner och policys kring arbetsmiljön, och bedömer i större utsträckning än yrkeslärarna att skolans arbetsmiljöarbete och undervisningen om arbetsmiljö ligger nära idealet.

Resultaten tyder på att det finns brister i ledningens styrning av arbetsmiljöarbetet och att det saknas tydliga riktlinjer inom detta område. Om yrkeslärarna på en skola saknar en gemensam syn på förebyggande arbetsmiljöinsatser och attityder till skyddsutrustning finns en risk att elevernas kunskaper om arbetsmiljö beror på om den enskilda läraren anser att arbetsmiljön är en viktig

del i yrket eller ej. I intervjuerna med yrkeslärare sägs att vissa gymnasieskolor i alltför hög grad månar om sin skolpeng och behåller elever som på grund av medicinska hinder inte passar på programmet och knappast kommer att kunna arbeta inom yrket. Det kan leda till att enskilda lärare söker individuella lösningar och anpassningar i arbetsmiljön från fall till fall när elever får arbetsrelaterade problem under utbildningens gång.

Förutsättningar för välgrundade gymnasieval

Det är angeläget att medicinsk SYV integreras i undervisningen så att eleverna får relevant information och kan göra välgrundade och genomtänkta gymnasieval. I resultaten av en enkät till 16-åringar inom den s.k. BAMSE-studien uppgav endast tre procent av eleverna som gick på högskoleförberedande program och fem procent av eleverna på yrkesprogram att de hade fått råd eller information om val av gymnasieprogram vid sjukdom eller handikapp (42). Det förefaller vara något vanligare med eksem bland eleverna på yrkesprogram än på de teoretiska programmen, särskilt bland dem som går på programmen för handel och administration, vård och omsorg samt hantverk (där de som utbildar sig till frisör har högst förekomst av eksem, dock baserat på små grupper). Få elever hade påverkats i sitt programval utifrån sin sjukdom eller handikapp, oavsett om de gick yrkesprogram eller högskoleförberedande program. Det var dock vanligare att programvalet påverkats av sjukdom eller handikapp bland de ungdomar som hade fått råd eller information än bland dem som inte hade fått det.

I vägledningen för elevhälsan (2014) prioriteras också det förebyggande arbetet i högre utsträckning än tidigare, där medicinsk SYV är en del (23). Skolsköterskorna i fokusgruppsintervjuerna uppger att de gärna arbetar mer med förebyggande insatser men tidsbrist och brist på resurser anges som ett hinder, eftersom det dagliga arbetet med hälsokontroller och vaccinationer tar mycket tid i anspråk. Att ha en fungerande elevhälsa där man ges möjlighet att arbeta förebyggande är viktigt. Forskningen har visat att god hälsa kan vara en viktig faktor för att uppnå goda skolprestationer (43). Genom ett ökat samarbete

mellan elevhälsan och studie- och yrkesvägledarna bör eleverna redan tidigt i grundskolan få information om hälsa, arbetsmiljö och olika yrken. Undervisningen skulle kunna ingå som en naturlig del i undervisningen om att försöka uppnå en god hälsa. Kunskap om arbetsmiljö i undervisningen kan vara anpassat till barnets ålder och utvecklingsnivå och skulle kunna bidra till att eleverna senare, inför gymnasievalet, kan göra välgrundade val.

Både skolsköterskor och studie- och yrkesvägledare betonar elevens rätt att följa sina önskedrömmar om vilket yrke de vill arbeta med, vilket givetvis är viktigt. Detta måste dock balanseras mot att eleverna får all den information som behövs för att kunna göra ett väl underbyggt och informerat val. Skolan har ett ansvar att förbereda eleverna inför det kommande arbetslivet utifrån deras individuella förutsättningar.

Hälsosam arbetsmiljö

Efter senaste gymnasiereformen finns ingen särskild tid avsatt för undervisning i arbetsmiljö utan ämnet är tänkt att vävas in i all undervisning. Därför har yrkeslärarna nu en ännu viktigare roll med att se till att eleverna får med sig kunskaper inom arbetsmiljöområdet, både i teori och praktik, och att förmedla en positiv attityd till hur man arbetar hälsofrämjande och skadeförebyggande. För att detta ska vara möjligt måste skolan skapa en god arbetsmiljö för sin personal och för eleverna. Förutom att minska riskerna för arbetsskador för dessa båda grupper behöver eleverna också få kunskaper om risker i det praktiska arbetet, hur dessa kan minskas och hur man kan arbeta hälsosamt. Skolan blir på så sätt ett gott föredöme och normbildande för eleverna i det senare yrkeslivet.

En annan aspekt på hälsosam arbetsmiljö är att alltför stor uppmärksamhet riktas mot elever med särskild överkänslighet, ”bara för de med astma och eksem”. Det finns en uppenbarlig risk att man tonar ner allmänna hälsorisker som alla utövar inom ett yrke eller en viss exponering utsätts för. Därmed kan uppmärksamheten kring säkra arbetsförhållanden och riskminimering vara otillräcklig för dem som inte har särskild

överkänslighet eller funktionsnedsättning eller som inte känner till sina ogynnsamma hälsoförutsättningar. Detta kan jämföras med Socialstyrelsens rapport om allergi i förskola och skola, som poängterar att man i möjligaste mån ska skapa en bra miljö så att alla elever mår bra i skolan och inte utpeka och särskilja de allergiska eleverna (24).

De intervjuade yrkeslärarna anser att de bedriver en bra undervisning kring arbetsmiljö men att elevernas intresse för området är ganska lågt. Yrkeslärarna upplever att en minskande andel elever är målinriktade och studiemotiverade, att många gör oreflekterade studieval och att det är svårt att motivera eleverna. Kanske krävs extra mycket insatser för att förmedla kunskap kring arbetsmiljön till dessa elever. Ett första steg mot en mer positiv attityd kan vara att lärarna förmedlar vikten av en god arbetsmiljö samt att skolan ställer tydliga krav på praktikarbetsplatsernas arbetsmiljö och att handledarna är kompetenta och lämpliga även utifrån detta perspektiv.

Forskningsprojekt ”Ungas introduktion i arbetslivet” har genomförts av Högskolan Dalarna (44). Syftet var att bidra till minskade arbetsskador och långvarig sjukfrånvaro genom att studera hur elever på yrkesinriktade gymnasieutbildningar, i undervisning och arbetsplatsförlagt lärande, förbereds för att möta de arbetsmiljöutmaningar som yrket medför. Denna undersökning gjordes medan den speciella kursen i arbetsmiljö och säkerhet var obligatorisk. Resultatet visade att eleverna hade mycket begränsad kunskap om att arbetsgivaren enligt lag måste genomföra riskanalyser och förebygga risker. De flesta trodde att de själva hade huvudansvaret för att arbetsuppgifterna utfördes på ett säkert sätt och fokuserade mer på att skydda sig än att ta bort riskerna. Endast var fjärde elev ansåg att arbetsgivaren hade ansvar för att genomföra riskanalyser och var tionde att risker i första hand skulle elimineras. På frågan om vilka arbetsmiljöfrågor som tagits upp på praktikplatserna nämndes i första hand olycksfallsrisker och annat som förknippades med akuta risker. De grundläggande tankarna bakom föreskrifterna om ett systematiskt arbetsmiljöarbete med riskanalyser, handlingsplaner, åtgärder och uppföljning återfanns inte i elevernas synsätt på arbetsmiljöriskerna.

En jämförelse mellan resultaten från projektet i Dalarna och den bild som yrkeslärarna i vår undersökning ger om undervisning i arbetsmiljö-kunskap visar på en stor diskrepans mellan vad skolan förmedlar och hur budskapet tas emot och uppfattas av eleverna.

I en rapport från Arbetsmiljöverkets (AV) Göteborgsdistrikt påtalas stora brister i arbetsmiljöarbetet i skolor med yrkesinriktade program (45). Distriktet genomförde 2011 ett tillsynsprojekt i 49 gymnasieskolor (40 kommunala och 9 friskolor) med yrkesinriktade program för att bland annat kartlägga hur det systematiska arbetsmiljöarbetet fungerat i samband med den arbetsplatsförlagda utbildningen (APU) och arbetsmiljön i elevernas undervisningslokaler i praktiska ämnen. Resultatet var mycket nedslående. Endast fyra av de 49 skolorna hade enligt AV ett fungerande systematiskt arbetsmiljöarbete som omfattade APU och praktiska övningar på skolan. AV påtalade också brister i elevernas egna undervisningslokaler och satte dem bland annat i samband med brist på delegation av arbetsuppgifter. I rapporten slås fast att ”skolledare, lärare och handledare behöver fortlöpande kompetensutveckling inom arbetsmiljöområdet för att kunna vara goda förebilder för sina elever inom arbetsmiljöområdet.”

Utbildning och kompetens Inom medicinsk studie- och yrkesvägledning

Vår kartläggning indikerar att det finns brister i såväl grundutbildning som fortbildning inom medicinsk SYV för de deltagande yrkesgrupperna. Det vanligaste sättet att fortbilda sig enligt våra resultat är att läsa på egen hand. Det är anmärkningsvärt att medicinsk SYV saknas som obligatoriskt kursmoment på de högskolor som utbildar studie- och yrkesvägledare och anordnar vidareutbildning av specialistsjuksköterskor som i sin utbildning inkluderar skolans område. Skolsköterskorna har adekvat kunskap om elevernas hälsotillstånd – deras uppskattning av andel elever med allergi, astma och/eller eksem är i linje med resultat från BAMSE-kohorten (46) och Miljöhälsorapporten (47) – men de har begränsade kunskaper om olika yrken och dess hälsorisker.

Inom arbetsmiljö

Undersökningen visar att det finns behov av återkommande kompetensutveckling om arbetsmiljö för både studie- och yrkesvägledare och skolskötterskor.

Olika regelverk ställer krav på att skolan ska bedriva undervisning om arbetsmiljö och hälsorisker i elevernas kommande yrken. Enligt enkät-svaren är rektorerna och yrkeslärarna själva relativt nöjda med sina insatser, medan representanter för elevhälsan och studie- och yrkesvägledningen tycks vara mer osäkra. Frågorna i enkäten kan ses som en form av självutvärdering av problem och brister inom området, men någon objektiv bedömning av hur yrkesprogrammen uppfyller regelverken har inte gjorts med enkäten.

Yrkeslärarna förefaller känna sig trygga i sin yrkesroll och vara medvetna om vilka risker som finns i det yrke de undervisar i. De anser att de själva har goda arbetsmiljökunskaper och att de förmedlar dem vidare till eleverna. Vissa pekar på brister i skolans fysiska miljö och att det saknas en gemensam syn bland lärarna om förebyggande åtgärder, exempelvis skyddsutrustning.

De formella kompetenskraven på yrkeslärare i ämnesområdet arbetsmiljö tycks vara vaga och det är oklart om de som ingår i undersökningen uppfyller kraven. Flertalet har genom sin yrkesbakgrund fått erfarenhetsbaserad kompetens. Hur yrkeslärarna bibehåller och vidareutvecklar sin kompetens tycks till stora delar hänga på deras eget ansvar och initiativ.

Slutsats

Kartläggning visar att skolans medicinska studie- och yrkesvägledning behöver förbättras och att kompetensen inom området behöver höjas bland berörd personal. Vidare behövs tydliga riktlinjer från skolledningen och ett ökat samarbete i medicinsk SYV mellan yrkesgrupperna. Vem som har det övergripande ansvaret för arbetsmiljön på skolorna och hur arbetsmiljöarbetet ska fördelas mellan yrkesgrupperna bör också tydliggöras.

Förslag till åtgärder

- Komplettera elevhälsans regelbundna hälsosamtal med frågor och information kring medicinsk SYV.
- Börja samtala med elever om hälsa, yrken och arbetsmiljö redan tidigt i grundskolan.
- Lyft fram betydelsen av medicinsk SYV i den vanliga studie- och yrkesvägledningen och utarbeta riktlinjer för detta.
- Ge möjlighet för ett utökat samarbete mellan elevhälsan och studie- och yrkesvägledare.
- Ge elever och föräldrar tillräckligt med information om hälsorisker vid olika yrken för att eleverna ska kunna göra välgrundade val. För att skapa dessa förutsättningar behövs lättillgängliga fakta om hälsorisker i förhållande till olika yrken till elever och föräldrar, både skriftligt material, filmer och webbsidor, till exempel www.jobbafrisk.se.
- Inför utbildning om medicinsk SYV i grundutbildningen till studie- och yrkesvägledare samt till sjuksköterskor som under sin specialistutbildning riktar in sig på skolan. Även fortbildning och kompetensutveckling behövs inom området.
- Ge information om medicinsk SYV på den årliga gymnasie-mässan.
- Gör skolledningen medveten om var ansvaret om arbetsmiljö ligger och hur kunskaper om en god arbetsmiljö kan förmedlas vidare till personal och elever.
- Ge kommuner stöd i medicinsk SYV och arbetsmiljö genom centralt framtagna material, exempelvis webbkurser.
- Huvudmän och skolor bör ställa krav på kunskap i medicinsk SYV när de rekryterar studie- och yrkesvägledare.

Referenser

1. Centrum för arbets- och miljömedicin, Stockholms läns landsting. Arbets-skaderisker i yrken efter yrkesförberedande gymnasieprogram. Delrapport från projektet Hälsosam yrkesdebut. Rapport 2014:05.
2. Arbetsmiljöverket (2013). Ungdomar i arbete. Faktablad om arbetsmiljöstatistik nr 5/2013.
3. Barnallergisektionens stencilkommitté (2010). Yrkesrådgivning – information om skollinjeval och yrkesval vid astma och eksem. barnallergisektionen.se/stenciler_nya06/A5_yrkesradgivning.pdf
4. Arbetsmiljölöag 1977:1160. 1 kap. 1 § och 3 §, 2 kap. 1-7 §, 3 kap. 3 §.
5. Milerad, J. & Lindgren, C. (red.) (2014). Evidensbaserad elevhälsa. Lund: Studentlitteratur.
6. Skolverket (2011). Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011.
7. Skolverket (2011). Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011.
8. Malterud K. (2014). Kvalitativa metoder i medicinsk forskning. En introduktion. Lund: Studentlitteratur.
9. Skollagen (2010:800) kap 15 § 2
10. Sveriges Vägledarförening <http://www.vagledarforeningen.org/>
11. <http://www.lararfortbildning.se/web/lfort.nsf/doc/00692A49?opendocument>
12. Lärarnas Riksförbund > Studie- och yrkesvägledares yrkesetik <http://www.lr.se/duidinyrkesroll/yrkesetik/studieochyrkesvagledares-yrkesetik.4.12dcace212693f1e87480002927.html>
13. Kommunförbundet Stockholms län <http://www.ksl.se/svenska/vara-uppdrag/utbildning-och-gymnasiesamverkan/vagledning.html>
14. Haninge kommun (2011). Studie- och yrkesvägledning inom grundskola och gymnasium i Haninge kommun. <http://haninge.se/globalassets/forskola-och-skola/kvalitetskontroll-och-uppfoljning/kunskapskontroller/utredning-syv-studie-och-yrkesvagledning.pdf>

15. Skolverket (2013). Skolverkets allmänna råd med kommentarer. Arbete med studie- och yrkesvägledning. http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D3143
16. Moscato G, Pala G, Boillat MA, Folletti I, Gerth van Wijk R, Olgianti-Des-Gouttes D, et al. EAACI position paper: Prevention of work-related respiratory allergies among pre-apprentices or apprentices and young workers. *Allergy* 2011;66:1164-73.
17. Olivieri M, Mirabelli MC, Plana E, Radon K, Antó JM, Bakke P, et al. Healthy hire effect, job selection and inhalation exposure among young adults with asthma. *Eur Respir J* 2010;36:517-23.
18. Wiebert P, Svartengren M, Lindberg M, Hemmingsson T, Lundberg I, Nise G. Mortality, morbidity and occupational exposure to airway-irritating agents among men with a respiratory diagnosis in adolescence. *Occup Environ Med* 2008;65:120-5.
19. Radon K, Huemmer S, Dressel H, Windstetter D, Weinmayr G, Weiland S, et al. Do respiratory symptoms predict job choices in teenagers? *Eur Respir J* (2006); volym 27, nummer 4, sida 774-778.
20. Blanc PD, Ellbjär S, Janson C, Norbäck D, Norrman E, Plaschke P, Torén K. Asthma-related work disability in Sweden. The impact of workplace exposures. *Am J Respir Crit Care Med* 1999;160:2028-33.
21. Torén K, Zock JP, Kogevinas M, Plana E, Sunyer J, Radon K, et al. An international prospective general population-based study of respiratory work disability. *Thorax* 2009;64:339-44.
22. Radon K, Riu E, Dressel H, Windstetter D, Weinmayr G, Weiland S, et al. Adolescents' jobs and the course of dermatitis symptoms throughout puberty. *Scand J Work Environ Health* 2006a;32(2).132-7.
23. Socialstyrelsen och Skolverket (2014). Vägledning för elevhälsan.
24. Socialstyrelsen (2013). Allergi i skola och förskola.
25. Västra Götalandsregionen (2008). Hälsan en del av valet. Riktlinjer för medicinsk studie- och yrkesvägledning. Rapport från Folkhälsokommittén.
26. Jobba Frisk. Om yrkesval, Astma & Eksem. jobbafrisk.se
27. Skolverkets Internetbaserade Resultat- och kvalitetsinformationsSystem (SIRIS) / Statistik / Grundskola / Personal. Läsår 2015/16. <http://sir.is.skolverket.se/siris/f?p=SIRIS:36:0::NO::>

28. Skolverkets Internetbaserade Resultat- och kvalitetsinformationsSystem (SIRIS) / Statistik / Gymnasieskola / Personal. Läsår 2014/15.
<http://sir.is.skolverket.se/siris/f?p=SIRIS:64:0::NO::>
29. skolsamverkan.se / Uppdrag/projekt / SyvBarometern.
30. Välkommen till SYVBarometernTM 2013. KSL. SyvBarometern UngTM.
31. Offentlighets- och sekretesslag 2009:400. 25 kap. 1 §.
32. Riksföreningen för skolskoterskor. www.skolskoterskor.se.
33. AFS 2012:3. Minderårigas arbetsmiljö. Arbetsmiljöverkets föreskrifter om minderårigas arbetsmiljö och allmänna råd om tillämpningen av föreskrifterna.
34. AFS 2005:6 Medicinska kontroller i arbetslivet (med ändringar AFS 2014:23 och 2015:3). Stockholm Arbetsmiljöverket, 2015.
35. Transportstyrelsen. Transportstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om medicinska krav för vägtrafik, sjöfart, järnvägstrafik och flygtrafik 2014. <http://www.transportstyrelsen.se/sv/>.
36. Arbetsmiljöverket. Arbetsmiljön i skolan (ADI 565). Broschyr (2015)
<https://www.av.se/globalassets/filer/publikationer/broschyror/arbetsmiljon-i-skolan-broschyr-adi565.pdf>.
37. Regeringens proposition 2002/03:35. Mål för folkhälsan.
38. Regeringens proposition 2007/08:110. En förnyad folkhälsopolitik.
39. Skolverket, <http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/gymnasieutbildning/gymnasieskola/sok-amnen-kurser-och-program/subject.htm?subjectCode=PLT&lang=sv&tos=gy>
40. SKOLFS 2012:4 <http://www.skolverket.se/regelverk>
41. Universitets- och högskolerådet uhr.se / Studier och antagning / Tillträdet till högskola/Behörighet till grundnivå / Särskilda behörighetskrav för yrkeslärare.
42. Sara Nilsson, projektkoordinator BAMSE-studien, Centrum för arbets- och miljömedicin. <http://camm.sll.se/var-verksamhet/projekt/bamse-studien/>.
43. Gustavsson, J-E., Westling Allodi, M., Alin Åkerman, B., Eriksson, C., Eriksson, L., Fischbein, S. m.fl. (2010) School learning and mental health: a systematic review. Stockholm: Kungliga Vetenskapsakademien. Hälsoutskottet.

44. Andersson, I-M., Gunnarsson, K., Rosén, G. & Moström Åberg, M. (2014). Knowledge and Experiences of Risk among Pupils in Vocational Education. *Safety and Health at Work*, 2014:5, p.p. 140-146.
45. Tillsynsrapport gymnasieskolornas yrkesprogram (delrapport T1) 2011-06-10, Arbetsmiljöverket, Distriktet i Göteborg.
46. Ballardini N, Kull I, Lind T, Hallner E, Almqvist C, Östblom E, et al. Development and comorbidity of eczema, asthma and rhinitis to age 12: data from the Bamse birth cohort. *Allergy* . 2012 Apr; 67(4):537-44.
47. Nationella miljöhälsorapporten (2013). Institutet för Miljömedicin, Karolinska Institutet

Bilaga 1

Mer att läsa

Hälsosam yrkesdebut
camm.sll.se/hyd

Centrum för arbets- och miljömedicin. Här finns exempelvis faktablad om hälsobesvär kopplat till arbetsmiljön.
camm.sll.se > Våra faktablad

På jobbafrisk.se finns information om yrkesval, astma och eksem. Här går det att ställa frågor till experter, göra ett snabbtest för att få reda på risken att få astma eller eksem av vissa jobb samt se en film om eksem i arbetslivet.
jobbafrisk.se

Arbetsmiljöverket. På hemsidan www.av.se finns samtliga författningar inom arbetsmiljö (arbetsmiljölagen, arbetsmiljöförordningen, arbetstidslagen och föreskrifter) under rubriken "Lag och rätt". För att underlätta för arbetsgivare och andra att förstå vilka föreskrifter som är aktuella på olika arbetsställen, finns förslag på "Grundpaket", vilket tar upp de föreskrifter som bör finnas tillgängliga på samtliga arbetsplatser, samt specifika branschanpassade regelpaket så som "Barnomsorgspaketet" och "Byggpaketet". Här finns också olika checklistor som kan användas vid kontroll av arbetsmiljön.

Prevent verkar inom arbetsmiljöområdet och har information, checklistor med mera. prevent.se

Astma- och allergiförbundet
astmaoallergiforbundet.se > Information & råd > Yrkesval och allergi

Allergironden är en checklista som Astma- och Allergiförbundet tagit fram. Den används för att upptäcka och åtgärda risker för elever med allergi samt för att förbättra arbetsmiljön.
allergironden.se

Arbetsförmedlingen
arbetsformedlingen.se > Yrke och framtid > Yrken A-Ö

Skolverket. Läs om handledarutbildning för arbetsplatsförlagt lärande.
skolverket.se

Skolverket administrerar även följande webbplatser där det finns information om yrken och gymnasieprogram, till exempel riskerna med allergi, nack- och ryggproblem samt stress för frisöryrket:
gymnasieinfo.se
utbildningsinfo.se

FramtidsUtveckling ger information om utbildning och yrkesval för unga personer.
framtid.se

Svensk sjuksköterskeförening
swenurse.se

Sveriges Vägledarförening
vagledarforeningen.org

Allergi i skola och förskola
<http://www.folkhalsomyndigheten.se/pagefiles/12949/allergi-skola-forskola.pdf>

Skolläkarens roll i elevhälsan, finns att hämta från Sveriges Läkarförbundets hemsida
<https://www.slf.se/upload/Specialitetsforeningar/Skollakare/Skoll%C3%A4karens%20roll%20i%20elevh%C3%A4lsan/Skoll%C3%A4karensroll141008v2.pdf> skolläkare

